The Greek Review of Social Research

Vol 2 (1970)

2-3

Μετανάστευσις και παλιννόστησις

Ιωάννης Μητσός

doi: [10.12681/grsr.397](https://doi.org/10.12681/grsr.397)

Copyright © 1970, Ιωάννης Μητσός

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Μητσός Ι. (1970). Μετανάστευσις και παλιννόστησις. *The Greek Review of Social Research*, 2, 116–129.
<https://doi.org/10.12681/grsr.397>

μετανάστευσις και παλιννόστησις

υπό

Ἰωάννου Μητσού

ἀντιπροέδρου

τοῦ Συνδέσμου Ἑλλήνων Βιομηχάνων

Εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον, καὶ μετὰ βραχεῖαν ἱστορικὴν ἀνασκόπησιν τῶν κινήσεων (ἀναχωρήσεων καὶ ἐπιστροφῶν) μεταναστῶν εἰς τὴν σύγχρονον Ἑλλάδα, ἐξετάζομεν δύο ρεύματα ἐπιστροφῆς Ἑλλήνων εἰς τὴν Χώραν: α) τὴν ἐπ'ἀνόδῳ τμήματος τῶν ἐλληνικῶν πληθυσμῶν οἱ ὅποιοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν εἰς χώρας ὡς ἡ Αἴγυπτος, αἱ βαλκανικαὶ καὶ αἱ τῆς ἐγγύς Ἀνατολῆς, β) τὴν αὐθόρμητον ἐπιστροφήν Ἑλλήνων ἐργασθέντων προσπάτως εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην· περαιτέρω ἐκθέτομεν: γ) τὰ ἐξαγγελλθέντα χάριν τῆς ἀποκαταστάσεως καὶ ἀξιοποιήσεως τῶν παλιννοστούντων ἐργαζομένων κυβερνητικὰ μέτρα, δ) περιπτώσεις ἐπιχειρήσεων ἀπασχολουσῶν παλιννοστούντας μετανάστας, ε) τὰ προσωρινὰ ἀποτελέσματα τῆς παρούσης μελέτης.

ἱστορικὴ ἀνασκόπησις ἀναχωρήσεων καὶ ἐπιστροφῶν τῶν Νεοελλήνων

Ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἡ Ἑλλάς ὑπῆρξε χώρα μεταναστεύσεως, ὡς καὶ χώρα ἐπιστροφῆς τῶν μεταναστῶν ἢ τῶν ἀπογόνων τῶν.

Ἡ σύγχρονος Ἑλλάς ἀπέκτησε τὴν ἀνεξαρτησίαν της διὰ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Ἐκτοτε δεκάδες χιλιάδων Ἑλλήνων, διεσκορπισμένων εἰς χώρας δυτικὰς, βαλκανικὰς ἢ σλαβικὰς, ἐπιστρέφουν καὶ ἐγκαθίστανται εἰς αὐτήν, μεταφέροντες τὰς περιουσίας καὶ τὰς γνώσεις τῶν, ἓνα πολύτιμον «ἀνθρώπινον ἐξοπλισμόν», ὁ ὁποῖος συντελεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Χώρας.

Ἡ ἀνάπτυξις αὐτῇ, ἐν τούτοις, δὲν εἶναι τόσον ταχεῖα ὅσον ἡ αὐξησις τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν ἀναγκῶν. Οὕτω, ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος δημιουργεῖται σημαντικὸν μεταναστευτικὸν ρεῦμα, κυρίως πρὸς Ἡνωμένας Πολιτείας. Πολλαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων Ἑλλήνων μεταβαίνουν εἰς Ἀμερικὴν μέχρι τοῦ 1920, ἔτους ἀπαγορεύσεως τῆς εἰσόδου εἰς Ἡνωμένας Πολιτείας (Quota Act). Ἐξ αὐτῶν, ἄλλοι ἐπέστρεψαν εἰς Ἑλλάδα εἰς ἐνεργὸν ἡλικίαν, ἄλλοι ἐπιστρέφουν σήμερον εἰς ἡλικίαν συνταξιοδοτήσεως καὶ διὰ «νὰ ἀποθάνουν εἰς τὴν γενέτειραν». Ἡ πλειονότης βεβαίως παρέμεινεν εἰς Ἀμερικὴν. Ἡ σπουδαιότης αὐτῶν τῶν ἐπιστροφῶν δὲν ἔχει μελετηθῇ, δυνάμεθα ὅμως νὰ εἰπώμεν ὅτι ἐπηρεάσαν τὴν οικονομικὴν δραστηριότητα διὰ τῆς αὐξήσεως συναλλάγματος καὶ καταναλώσεως καί, κυρίως, διὰ τῆς ἐπενδύσεως εἰς ἀκίνητα (τῶν ὁποίων τὸ εἰσόδημα εἶναι σταθερὸν καὶ ἡ ἀξία τῶν δὲν μειοῦται), κατὰ δεύτερον δὲ λόγον εἰς τίτλους κρατικῶν ἢ ἄλλων δανείων. Ἐντελῶς ἐξαιρετικαὶ εἶναι αἱ περιπτώσεις μεταναστῶν ἐξ Ἀμερικῆς οἱ ὅποιοι εἶχον τὴν κατάλληλον ἡλικίαν καὶ τὸ θάρρος νὰ δημιουργήσουν σημαντικὰς ἐπιχειρήσεις, μάλιστα δὲ εἰς τὸν τομέα τῆς βιομηχανίας.

Καὶ ἕτερον μεταναστευτικὸν ρεῦμα ἐκκινεῖ, ἐπίσης, κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα. Οἱ ἱστορικοὶ δεσμοὶ τῆς Αἰγύπτου μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἐξέλιξις τῆς διαρκοῦν-

τος του δευτέρου ήμισους του παρελθόντος αιώνας και αϊ εργασίαι εις την διώρυγα του Σουέζ προσείλκυσαν χιλιάδας Έλλήνων, μεταξύ των οποίων και κατοίκους των νήσων του Αιγαίου. Η μετανάστευσις αυτή συνετέλεσεν εις την δημιουργίαν έν Αιγύπτω σημαντικής ελληνικής κοινότητος, πολύ δραστηρίας μέχρι της έποχής του πολέμου του Σουέζ. Έκτοτε, ή πολιτική του εξαραβισμού εξηνάγκασε τούς περισσότερους Έλληνες νά εγκαταλείψουν την Αίγυπτον και νά επιστρέψουν εις την Έλλάδα.

Μεταναστευτικόν ρεύμα, μικροτέρας σπουδαιότητος, παρατηρήθη μεταξύ 1915 και 1930 προς Γαλλίαν. Αϊ ανάγκαι των πολεμικών εργοστασίων ηνάγκασαν την χώραν αυτήν νά ζητήση εργατικούς χείρας εις Έλλάδα, Ίνδονησίαν και Κίναν. Τό ρεύμα συνεχίσθη μέχρι της μεγάλης κρίσεως του 1929-1930. Τότε οι Έλληνες οι διαμένοντες έν Γαλλία ολιγώτερον τών δέκα έτών ήναγκάσθησαν νά επιστρέψουν εις Έλλάδα.

Η πλέον σημαντική επάνοδος, από αριθμητικής και ποιοτικής άπόψεως, έπραγματοποιήθη κατά τας άνταλλαγάς πληθυσμών μετά το 1918. Έν και ήμισυ εκατομμύριον Έλλήνων άντηλλάγησαν με 300.000 περίπου μουσουλμάνους της Έλλάδος. Πρόκειται περί άναγκαστικής έπιστροφής μετά την μικρασιατικήν καταστροφήν. Η έκ της επανόδου αυτής αύξησης του πληθυσμού, κυρίως του άγροτικού, αλλά και του αστικού, συνετέλεσεν εις την ανάπτυξιν της προπολεμικής Έλλάδος.

Η άγροτική μεταρρύθμισις, έπιβλήθεισα έκ της προσθήκης ενός εκατομμυρίου έπι πλέον άγροτών, και ή προς εργασίαν προθυμία των προσφύγων έδωσαν ώθισιν εις την παραγωγήν και την γεωργικήν ανάπτυξιν.

Έξ άλλου, πέριξ των μεγάλων και μικρών πόλεων της Έλλάδος εγκατεστάθη εργατική δύναμις προσφύγων, ή όποία συνιστά την δημογραφικήν βάση μιας πρώτης βιομηχανικής ανάπτυξεως της Χώρας. Άργότερον, ό προσφυγικός αυτός κόσμος έδωσεν οικονομικούς παράγοντας, ως και διευθυντάς μεγάλων, μεσαίων και μικρών επιχειρήσεων αϊ όποια κυριαρχούν ακόμη εις ώρισμένους αστικούς συνεικοσμούς και κλάδους της οικονομικής δραστηριότητος.

Παράλληλως προς τόν άνωτέρω επαναπαρισμόν των Έλλήνων των εγκατεστημένων εις βαλκανικάς και ανατολικάς χώρας, ή Έλλάς υπεδέχθη (και υποδέχεται ακόμη) Έλληνες εγκατεστημένους εις αυτές τας χώρας, ως και εις την Ρωσίαν, οι όποιοι, διά λόγους πολιτικούς, ήναγκάσθησαν νά επανέλθουν εις την χώραν των προγόνων των.

Μετά τας έτη 1945-50 άρχίζει ή υπερπόντιος μετανάστευσις, κυρίως προς τόν Καναδά, την Λατινικήν, Αμερικην και ιδίως την Αυστραλίαν. Αϊ επάνοδοι μετανάστεύον έν αυτών των χωρών δέν είναι πολύ γνωστοί και είναι μάλλον άσημαντοι.

Περί το 1955 άρχίζει ή ελληνική ένδοευρωπαϊκή μετανάστευσις. Έν πρώτον ρεύμα παρατηρείται προς

τό Βέλγιον, δι' εργασίαν εις τας όρυχεια, τό όποιον άνεκόπη κατά τό 1959 λόγω της κρίσεως των όρυχείων και επανήρχισεν άργότερον. Αϊ έπιστροφαι ηυξήθησαν άφ' ής έσημειώθη ή κρίσις.

Περί τό 1960 άρχίζει ή μετανάστευσις προς την Δυτικήν Γερμανίαν και τας άλλας χώρας ύποδοχής μεταναστών. Τό ένδοευρωπαϊκόν αυτό ρεύμα λαμβάνει διαστάσεις.

Κατά τό 1962, αϊ άναχωρήσεις άντισταθμίζουν ήδη την φυσικήν αύξησιν του πληθυσμού (80.000 περίπου). Κατά τό 1965 σημειούνται 130.000 περίπου άναχωρήσεις. Κατά τό μεγαλύτερον ποσοστόν αϊ άναχωρήσεις πραγματοποιούνται προς την δυτικήν Ευρώπην, κυρίως την Δυτικήν Γερμανίαν.

Τό ιδιάζον χαρακτηριστικόν της ένδοευρωπαϊκής αυτής μεταναστεύσεως είναι αϊ σημαντικά έπιστροφαι όλίγον μετά την μετανάστευσιν (περίπου 30% των άναχωρήσεων έξ Έλλάδος). Πρόκειται δι' αυθόρμητον έπιστροφήν, θέτουσαν προβλήματα, ή έπίλυσις των όποίων επιβάλλει καθορισμόν ώρισμένης πολιτικής και λήψιν καταλλήλων μέτρων. Η ένδοευρωπαϊκή αυτή διακίνησις εργατικής δυνάμεως, ως φαινόμενον εργατικών, ένδιαφέρει τας αρχάς (δημοσίας, εργοδοτικάς και άλλας) της Έλλάδος και των χωρών ύποδοχής, ως και τούς διεθνείς οργανισμούς.

πρόσφατοι έπιστροφαι έξ Αιγύπτου, Ρουμανίας, ΕΣΣΔ και γειτονικών χωρών

Τα μεταπολεμικά γεγονότα εις Αίγυπτον, εις βαλκανικάς και άλλας χώρας εξηνάγκασαν τούς άπογόνους των παλαιών ελληνικών κοινότητων νά καταφύγουν εις την Έλλάδα.

Μεγαλύτερα είναι ή όμάς των Αιγυπτιωτών. Υπολογίζομεν προσωρινώς εις 70.000 τας άφίξεις εις Έλλάδα από το 1955 [μέχρι το 1966] έπι 130.000 διαμενόντων εις Αίγυπτον. Οι πλείστοι άπηρεχολούντο εκεί εις τό έμπόριον, την βιομηχανίαν και τας λιμενικάς ύπηρεσίας της διώρυγος του Σουέζ, έλάχιστοι δέ εις γεωργικούς εκμεταλλεύσεις. Μεταξύ αυτών, ύπάρχουν έπίσης διανοούμενοι (δημοσιογράφοι, συγγραφείς, κτλ.) και μικρός αριθμός εργατών. Τό έπίπεδον μορφώσεως του πληθυσμού αυτού είναι πολύ ύψηλόν (γυμνασιακά σπουδαί, άνωτάτη εκπαίδευσις, ξένα γλώσσα).

Αϊ έπιστροφαι των Αιγυπτιωτών συνέπεσαν με την περίοδον κατά την όποίαν ή Έλλάς, επανορθώσασα τας έκ του πολέμου ζημίας άλλ' άποτελεσματικής αύτης φάσεως εις την οικονομικήν πρόοδον, οι Αιγυπτιώται κατορθώθη νά άπορροφηθόν με έπιτυχίαν. Τά επαγγελματικά και πνευματικά των προσόντα, και συχνά μέρος της περιουσίας τό όποιον ή Αίγυπτος τούς επέτρεψε νά άποκομίσουν, συνετέλεσαν εις

τὴν ἀπορρόφησίν των εἰς τὸν τομέα τῶν ὑπηρεσιῶν (κυρίως τὸν τουρισμόν, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησε τὴν γλωσσομάθειαν των), εἰς τὴν βιομηχανίαν¹ (τεχνικά στελέχη, λογισταί), εἰς τὸ ἐμπόριον (ἐπιστολογράφοι, ἀντιπρόσωποι, κτλ.), εἰς τὰς οἰκοδομικὰς κατασκευάς, ὅπου ἐποποθέτησαν μέγα μέρος τῆς περιουσίας των, τέλος δὲ εἰς τὴν ἐμπορικὴν ναυτιλίαν. Δὲν γνωρίζομεν περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας γαιοκτήμονες ἐπανήλθον εἰς τὸ αὐτὸ ἐπάγγελμα ἐν Ἑλλάδι.

Εἰς τὴν ἐπιτυχή αὐτὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἀφιχθέντων Αἰγυπτιωτῶν συνετέλεσεν ἐπίσης ἡ λήψις σειρᾶς μέτρων διὰ τὴν εἰσόδον των εἰς τὴν ἐλληνικὴν οἰκονομίαν (βλ. παράρτημα I παρόντος ἄρθρου).

Τὸ οὐσιώδες αὐτῶν τῶν μέτρων συνίσταται εἰς βοήθειαν, νομοθετικῆς, διοικητικῆς καὶ ὑλικῆς φύσεως, ἐξισώνουσιν αὐτοὺς πρὸς τοὺς αὐτόχθονας Ἑλληνας. Ἐάν, π.χ., Αἰγυπτιώτης ἐξήσκει εἰς Αἴγυπτον ἐπάγγελμα χαρακτηριζόμενον εἰς Ἑλλάδα ὡς «κλειστόν» (π.χ. δικηγόρος), ὁ νόμος ἐπεμβαίνει, καθιστῶν τὸν Αἰγυπτίωτην μέλος αὐτοῦ τοῦ ἐπαγγέλματος.

Συχνὰ ἡ νομοθεσία αὕτη ἐπροχώρησε περισσότερον: παρεχωρήθησαν εἰς αὐτοὺς πλεονεκτήματα πέραν καὶ τῶν συνήθως παραχωρουμένων εἰς τοὺς αὐτόχθονας (π.χ. εἰς τὸν καθορισμόν τῶν προϋποθέσεων διὰ τὴν ἀναδρομικὴν κοινωνικὴν ἀσφάλισιν).

Ἀνάλογα μέτρα λαμβάνονται ἤδη καὶ διὰ τοὺς Ἑλληνας οἱ ὅποιοι καταφεύγουσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξ ἄλλων χωρῶν. Δεδομένου δὲ ὅτι τὰ κοινωνικὰ καὶ ἐπαγγελματικὰ χαρακτηριστικά τῆς κατηγορίας αὐτῆς ὁμοιάουσιν πρὸς τὰ τῶν Αἰγυπτιωτῶν, φαίνεται ὅτι ἡ ἀποκατάστασις καὶ τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἀκολουθεῖ τὴν ἴδιαν διαδικασίαν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἐπιστρέφοντας ἐκ Σοβιετικῆς Ἐνώσεως, οἱ ὅποιοι εἶναι κυρίως ἀγρόται, ἀφομοιώνονται εὐκόλως εἰς τὴν ἐλληνικὴν γεωργίαν, ἡ ὁποία παρουσιάζει ἑλλειψιν (τοπικὴν ἢ ἐποχικὴν) ἐργατικῶν χειρῶν.

Βεβαίως, ἡ ἀφομοίωσις αὕτη δὲν εἶναι πλήρης. Μικρὸν μέρος τῶν ἐπιστρεφόντων (ἡλικιωμένοι ἢ δυσκόλως προσαρμόζομενοι) παραμένει ἀνεὺς ἀπασχολήσεως, ὅς ἐπιστῇ οἱ συνταξιούχοι, κτλ. Ὑπάρχουν ἐπίσης μερικοὶ οἱ ὅποιοι ἐπροτίμησαν νὰ ἀναζητήσουν τὴν τύχην των μακράν τῆς Ἑλλάδος (ἀριθμὸς Αἰγυπτιωτῶν, ὡς καὶ καταγομένων ἐκ Ρουμανίας, ἀφού παρέμειναν ἐπ' ὀλίγον ἐν Ἑλλάδι, μετῆνάστευσαν εἰς χώρας ὑπερποντίους ἢ ἀφρικανικάς).

αὐθόρμητος ἐπιστροφή ἐργαζομένων προσφάτως εἰς δυτικὴν Εὐρώπην

Τὸ κυριαρχοῦν χαρακτηριστικόν τῆς προσφάτου μεταναστεύσεως πρὸς δυτικὴν Εὐρώπην εἶναι ὅτι οἱ μεταναστευόμενοι διατηροῦν πολὺ στενοὺς δεσμοὺς μετὰ τὴν γενέτειράν των καὶ ὅτι ἐπανέρχονται εἰς αὐ-

τὴν ὄχι μόνον ὡς ἐπισκέπται ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν ἐκ νέου. Οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν ἐπέτυχον ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ.

Ἡ ἐνδοευρωπαϊκὴ μετανάστευσις ἀποτελεῖ διὰ τοὺς περισσotέρους μετανάστες ἐγγεῖρημα προσωρινόν. Σκοπὸς των εἶναι νὰ ἐπανεέλθουν κάποτε εἰς τὴν χώραν τῆς καταγωγῆς των.

Ἡ ἐπιστροφή τῶν μετῆναστῶν ἀποτελεῖ σύνθετος φαινόμενον διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἐν τούτοις, δὲν εἶναι εὐκόλουν νὰ ἐκτιμηθῇ ὁ ὄγκος του. Εἰς τὸ παράρτημα 2 τοῦ παρόντος ἄρθρου παρουσιάζονται αἱ στατιστικαὶ ἀναχωρήσεων μετῆναστῶν καὶ τὰ στοιχεῖα καθαρᾶς μεταναστεύσεως τὰ προκύπτοντα ἐκ τῆς ἐτησίως συγκρίσεως εἰσόδων καὶ ἐξόδων ταξιδιωτῶν μετὰ ἐλληνικὴν ἰθαγένειαν.

Συγκρινόμενα πρὸς τὴν στατιστικὴν ἀδειῶν ἐργασίας αἱ ὁποῖαι ἐχορηγήθησαν εἰς Ἑλληνας ὑπηκόους ὑπὸ χωρῶν ὡς ἡ Δυτικὴ Γερμανία, τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἐπιδέχονται εἰς τοὺς εἰδικούς νὰ ὑπολογίσουν τὰς παλιννοστήσεις εἰς ποσοστὸν 30% περίπου τοῦ ὄγκου τῶν ἐτησίων ἀναχωρήσεων (βλέπε Τράπεζα Ἑλλάδος, *Ἡ Ἑλληνικὴ Οἰκονομία κατὰ τὸ 1964*, καὶ *Economic Survey for Europe*, UN/CECE 1966).

Ἡ ἀλλαγὴ τῶν ἐπαγγελματικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ἐλλήνων μετῆναστῶν, ὡς συνέπεια τῆς μεταβάσεως των εἰς τὰς ἐκβιομηχανισμένας χώρας τῆς Εὐρώπης, εἶναι ἰσχυρὰ ἐνδιαφέροντα. Αἱ ἐλληνικαὶ καὶ γερμανικαὶ στατιστικαί, ὡς καὶ εἰδικαὶ ἐρευνᾶ ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ πλείστοι τῶν μετῆναστῶν, πρὸ τῆς ἐξ Ἑλλάδος ἀποδημίας των, ἤσκουν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γεωργοῦ ἢ ἥσαν ἀγρόται μετὰ τὴν εὐρεΐαν ἐννοίαν τῆς λέξεως. Μόνον μικρὰ μειονότης ἤσκει βιοτεχνικὴν ἢ βιομηχανικὴν ἐπάγγελμα εἰς κάπως σημαντικὴν πόλιν. Ὀλίγοι ἀπασχολοῦμενοι εἰς τὸν τρίτογενῆ τομέα (μικροῦπάλληλοι ἢ μικροῦ ἐμποροὶ) ἔλαβον ἐπίσης τὴν ὁδὸν τῆς πρὸς Εὐρώπην μεταναστεύσεως.

Εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, οἱ ἀγρόται καὶ οἱ ἄλλοι μετῆναστὴν μεταβάλλονται εἰς βιομηχανικοὺς ἐργάτας (οἰκοδομοὶ, μεταλλεῖον, σιδηροδρόμους, μεταλλουργίας, μηχανικῶν κατασκευῶν, ὑφαντουργίας, ξύλου, πλαστικῶν ὑλῶν, χημείας, κτλ.). Ἐλάχιστοι εἶναι οἱ ἐργαζόμενοι εἰς τὰς ὑπηρεσίας καὶ ἀκόμη ὀλιγώτεροι οἱ ἐργαζόμενοι εἰς τὴν γεωργίαν.

Πρόθεσις τῶν μετῆναστῶν αὐτῶν εἶναι νὰ ἐπιστρέψουν εἰς Ἑλλάδα. Θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἐξακολουθήσουν καὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφήν των νὰ ἐργάζονται εἰς τὴν βιομηχανίαν, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀναχώρησιν των ἐκ τοῦ τόπου καταγωγῆς των ἐγνώριζον ὅτι σχεδὸν δὲν ὑπῆρχον θέσεις δι' ἀπασχόλησιν βιομηχανικῶν. Οὕτω, πολλοὶ σχεδιάζοντες νὰ ἐγκατασταθοῦν ἐκ νέου εἰς Ἑλλάδα ὄχι διὰ νὰ ἐργασθοῦν ὡς ἐργάται βιομηχανίας, ἀλλὰ διὰ νὰ δημιουργήσουν ἰδικὴν τὴν ἐπιχειρήσιν, ἀγοράζοντες κτήματα, μικρὰς οἰκίας, ἐλκυστήρα, φορτηγὸν εἰς τὸ χωρίον, ἢ δημιουργοῦντες

1. Ἡ ἐταιρία «Ἀλουμίνιον τῆς Ἑλλάδος» (Pechiney) ἐκ τῶν 7.000 ὑποψηφίων ἐπέλεξε 1.000 ἐργάτας καὶ ὑπαλλήλους, ἐξ ὧν 650 Αἰγυπτίους.

ἐμπόριον, ἐργαστήριον, ἢ ἀποκτῶντες διαμέρισμα εἰς τὴν πόλιν.

Ἐν τούτοις, οἱ περισσότεροι προτιμοῦν ἐμισθον ἀπασχολήσιν εἰς τὴν βιομηχανίαν, διότι γνωρίζουν ἐκ πείρας ὅτι τὸ μικροεμπόριον ἢ ἡ μικρά βιοτεχνία δὲν εἶναι βιώσιμα. Εἰς τὸ παράρτημα 3 παρουσιάζονται στατιστικοὶ πίνακες, προερχόμενοι ἀπὸ εἰδικὴν ἑρευναν τοῦ κ. Ἡλία Δημητρά μεταξύ 10.000 μεταναστῶν οἱ ὅποιοι ἐπεσκέφθησαν τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰ Χριστούγεννα 1964. Οἱ πίνακες αὗτοι ἐνισχύουν τὰς ἀνωτέρω ἐκθεσίσεις ἀπόψεως.

Τὰ ἐπιθυμητὰ ὑπὸ τῶν μεταναστῶν ἡμερομίσθια δὲν εἶναι τὰ λαμβανόμενα εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Αἱ ἀπαιτήσεις τῶν πλησιάζουσιν συχνὰ τὰ ἤδη καταβαλλόμενα ἐν Ἑλλάδι ἡμερομίσθια. Ὅτι ἐνδιαφέρει κυρίως τοὺς μετανάστες εἶναι ἡ σταθερότης, ἡ διάρκεια τῆς ἀπασχολήσεως καὶ ἀκόμη... αἱ υπερβολαί.

Αἱ πληροφορίες ὥς πρὸς τὸ τί πράττουν οἱ ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἐλλιπεῖς. Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὴν Μακεδονίαν οἱ μετανάστες ἀνοικοδόμησαν τελείως τὰ χωρία τῶν. Ἄλλοι ἐδῶσαν ὥθισιν εἰς τὰς οἰκοδομικὰς ἐργασίας ἐν Θεσσαλονίκῃ.

Μερικοὶ ἐπεξέτειναν καὶ ἐσυγχρόνισαν τὰς ἀγροτικὰς τῶν ἐπιχειρήσεις. Ἄλλοι ἐγκατέστησαν διάφορα ἐργαστήρια ἢ ἐδημιούργησαν ἐμπορικὰς ἢ μικράς μεταφορικὰς ἐπιχειρήσεις, κτλ. Πάντως, εἰς τὰ ἐργοστάσια τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ Πειραιῶς, τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ Βόλου καὶ ἀλλὰχοῦ εὐρίσκουμεν ὅλον καὶ συχνότερον ἐπιστρέψαντας μετανάστες. Ἐλλεῖπει ὅμως ἡ συστηματικὴ ἀπογραφή. Ὁ Σύνδεσμος Ἑλλήνων Βιομηχανῶν προέβη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1965 εἰς ἑρευναν μεταξύ τῶν μελῶν του, διὰ νὰ ἔχῃ μερικὰς κατὰ προσέγγισιν ἐνδείξεις περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παλιννοστούντων μεταναστῶν τῶν ἀπασχολουμένων ἤδη εἰς βιομηχανίας-μέλη τοῦ Συνδέσμου. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἑρευνῆς αὐτῆς παρουσιάζονται εἰς τὸ παράρτημα 4 τοῦ παρόντος ἀρθρου.

ἐξαγγελία μέτρων διὰ τὴν ἀξιοποίησιν τῶν παλιννοστούντων

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται πρόδηλος ἡ ἀνάγκη νὰ γνωρίσωμεν καλλίτερον καὶ νὰ βοηθησωμεν τοὺς μετανάστες οἱ ὅποιοι ἐπιστρέφουν ἢ προτίθενται νὰ ἐπιστρέψουν εἰς Ἑλλάδα. Ἀλλως, ἡ ἀπόκτησις εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν τεχνικῶν γνώσεων καὶ βιομηχανικῆς συνειδήσεως, ὥς καὶ ἡ προσαρμογὴ τῶν εἰς τὴν ζωὴν τῶν ευρωπαϊκῶν ἀστικῶν βιομηχανικῶν κέντρων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀξιοποιηθῇ. Κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1965 ἐξηγγέλη ἡ λήψις μέτρων, τῶν ὁποίων καὶ ἐπεξηρήθη δοκιμαστικῶς ἡ ἐφαρμογή. Τὰ μέτρα αὐτά, περιληφθέντα εἰς τὸ πενταετὲς σχέδιον προγράμματος οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος (1966-1970) ἔχουσιν ὅς ἀκολούθως:

1. Ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν ἐκπροσώπων τῶν ἐλλήνων ἐργοδοτῶν, ἐνεργεῖται λεπτομερὲς ἐξακρίβω-

σις τῶν θέσεων αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦν εἰδικευμένους ἐργάτας καὶ δὲν ἔχουν πληρωθῇ ἐπὶ τι χρονικὸν διάστημα ὑπὸ διαθέσιμων ἐργατῶν διαμενόντων ἐν τῇ Χώρα. Βάσει τῆς ἐξακριβώσεως αὐτῆς θὰ γίνοντο προσφοραὶ συμβάσεων ἐργασίας ἐτησίας διάρκειας πρὸς τοὺς ἐπιστρέψαντας ἑλλήνας μετανάστες ἢ πρὸς τοὺς μετανάστες οἱ ὅποιοι εὐρίσκονται μὲν ἀκόμη εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ἀλλὰ τῶν ὁποίων αἱ συμβατικαὶ ὑποχρεώσεις εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἔχουν λήξει. Οἱ τελευταῖοι αὗτοι θὰ εἶναι πάντως ἀπολύτως ἐλεύθεροι νὰ μεταναστεύουν ἐκ νέου, ἐὰν δι' οἰονδήποτε λόγον δὲν θὰ ἔμενον ἱκανοποιημένοι ἐκ τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐργασίας τῶν, ἢ ἐὰν συνέβαινε νὰ ἐκδηλωθῇ—πρὸ τῆς λήξεως τῆς ἐν Ἑλλάδι συμβάσεώς τῶν—κάμψις τῆς ἀπρόβλεπτος τῆς ἀπασχολήσεως εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις ὅπου ἐργάζονται.

2. Θὰ δοθῇ προσεχὲς πρὸς συμπλήρωσιν, εἰς ὁλοὺς τοὺς μεθοριακοὺς σταθμοὺς καὶ τοὺς λιμένας, εἰς τοὺς ἐπανερχόμενους μετανάστες εἰδικὸν δελτίον ὅπου θὰ συμπληρώσονται τὸ ὀνοματεπώνυμόν των, τὸ ἐπάγγελμα λεπτομερῶς, ὥς καὶ ἐὰν ἐπιθυμοῦν ἢ μὴ νὰ ἀναλάβουν ἐν Ἑλλάδι τὰς προσφερομένας εἰς αὐτοὺς ἐργασίας.

3. Αἱ προσφοραὶ ἐργασίας πρὸς παλιννοστούντας θὰ δημοσιεύονται εἰς ἐπίσημον δελτίον εἰδικῶς δι' αὐτοὺς συντασσόμενον καὶ ἐκδιδόμενον περιοδικῶς. Τὸ ἐντυπον αὐτὸ θὰ διανέμεται κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν μεταναστῶν, θὰ ἀποστέλλεται εἰς τὰς οἰκογενεῖας τῶν εὐρισκομένων εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ὥς καὶ εἰς τοὺς ἐν δυτικῇ Εὐρώπῃ ἐργαζομένους ἑλλήνας, μέσφ τῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ὑπηρεσιῶν τοῦ Ὑπουργείου Ἑργασίας καὶ τῶν μεταναστευτικῶν ὁργανώσεων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἡ προσφορὰ καὶ ἡ ζήτησις μονίμου ἐργασίας θὰ συσχετίζεται καὶ θὰ ἱκανοποιῇται ἀμοιβαίως, αἱ δὲ ἱκανότητες τῶν ἐλλήνων μεταναστῶν θὰ ἀξιοποιοῦνται πρὸς ὄφελος τῆς Ἑθνικῆς μας Οἰκονομίας.

4. Εἰς τοὺς παλιννοστούντας καὶ τὰ μέλη τῶν οἰκογενειῶν τῶν θὰ χορηγῇται προσεχῶς ἐκπτώσις ἐπὶ τῶν εἰσιτηρίων διὰ τὸ ἐπὶ ἑλληνικῷ ἐδάφους τμήμα τῆς διαδρομῆς. Ἐπὶ πλεόν, μελετώνται εὐκολαὶ διὰ τὴν ἐπὶ μειωμένφ δασμῷ εἰσαγωγῇν εἰδὼν προσωπικῆς καὶ οἰκιακῆς χρήσεως καὶ ἄλλων εἰδῶν σχετικῶν μὲ τὴν δραστηριότητά των μεταναστῶν. Θὰ ἀπαγορεύεται ἡ ἐμπορία τῶν εἰδῶν αὐτῶν, ἀλλὰ θὰ ἐπιτρέπεται ἡ χρησιμοποίησις τῶν ὑπὸ τῶν ἐπιστρεφόντων ἢ συνεταιρικῶς μετ' ἄλλων προσώπων. Τέλος, θὰ χορηγηθῶν δάνεια εἰς τοὺς παλιννοστούντας ἀγρότας καὶ βιοτέχνας, ἐφ' ὅσον ἔχουν καταθέσιν εἰς τὸ Ταμειυτήριον ἢ εἰς Τράπεζαν. Θὰ προτιμηθῶν κατὰ τὴν χορήγησιν τὸν δανειὸν οἱ συνεταιρισμοὶ παλαιῶν μεταναστῶν, πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ πνεύματος συνεργασίας καὶ διὰ τὴν δημιουργίαν βιωσίμων μονάδων εἰς τὴν γεωργίαν, τὴν βιοτεχνίαν καὶ τὸν τουρισμόν.

5. Εἰς ὅλα τὰ διαμερίσματα τῆς Χώρας θὰ συσταθῶν μικταὶ ἐπιτροπαὶ ἐξ ἰδιωτῶν καὶ ἐκπροσώπων

τῶν ἀρχόν, μὲ σκοπὸν τὴν προστασίαν τῶν οἰκογενειῶν τῶν μεταναστῶν, τὴν ὑποδοχὴν καὶ χρησιμοποίησιν τῶν παλιννοστούντων, τὴν διατήρησιν ἐπαφῆς μὲ τοὺς ἀναχωροῦντας καὶ τὴν παροχὴν πάσης χρησίμου πληροφορίας καὶ βοήθειας.

Διὰ τὴν καλυτέραν προστασίαν τῶν συμφερόντων τῶν μεταναστῶν θὰ ἐπιδιωχθῇ ἡ σύστασις Ὁμοσπονδίας ὁλῶν τῶν ὁργανώσεων μεταναστῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης.

Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀνωτέρω θὰ ἀνατεθῇ εἰς Ἐπιτροπὴν ἀποτελουμένην ἐξ ἐκπροσώπων ὁλῶν τῶν ἁρμοδίων Ὑπουργείων, μὲ συμμετοχὴν, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, καὶ ἐκπροσώπων τῶν παραγωγικῶν τάξεων καὶ τῶν μεταναστῶν.

μελέτῃ περιπτώσεων ἐπιστρεψάντων ἐργαζομένων εἰς βιομηχανίας

Εἰς τὸ παρὸν στάδιον ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἐπιστροφὴ τῶν μεταναστῶν δὲν ἔδωκεν ἀφορμὴν διὰ τὴν λήψιν ἰδιαιτέρων μέτρων ἐκ μέρους τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων. Οἱ μετανάσται ἐπιστρέφουν τῇ πρωτοβουλίᾳ τῶν καὶ προσαρμόζονται εἰς τὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα βιομηχανικῆς ἢ ἄλλης μορφῆς, συμφώνως πρὸς τοὺς συνήθεις μηχανισμοὺς οἱ ὅποιοι διέπουν τὸ ἐλληνικὸν ἐργατικὸν δυναμικόν (εἴτε ἔχει μεταναστεύσει εἴτε ὄχι), δηλαδὴ τοὺς μηχανισμοὺς τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς ἐργασίας.

Ἐν τούτοις, προσφάτως, δύο νέαι ἐλληνικαὶ βιομηχανίαι ἀνέλαβον ἰδιαιτέραν πρωτοβουλίαν διὰ τὴν πρόσληψιν ὀρισμένου ἀριθμοῦ ἀπασχολουμένων εἰς δυτικὴν Εὐρώπην.

Ἐξ ἄλλου, τρίτῃ βιομηχανίᾳ (τομεὺς ὀρυχείων) ἐδοκίμασε νὰ προσλάβῃ ἑλληνὰς ἐργάτας ἐργαζομένους εἰς ὀρυχεῖα τῆς δυτικῆς Εὐρώπης.

Αἱ πρωτοβουλίαι αὗται συνίστανται εἰς προτάσεις τῶν ὡς ἄνω ἐπιχειρήσεων δι' ἐργασίαν πρὸς τοὺς ἑλλήνων μετανάστας τῆς Δυτικῆς Γερμανίας, τοὺς ἐργαζομένους εἰς χαλυβουργεῖα, εἰς μεταλλικὰς κατασκευὰς καὶ εἰς ὀρυχεῖα, ἢ πρὸς τὰς ἐν Ἑλλάδι οἰκογενεῖας τῶν.

Φαίνεται ὅτι ἡ ἀντίδρασις ἐκ μέρους τῶν μεταναστῶν ἦτο ἄρκετὰ θετικὴ. Μερικαὶ μικραὶ ὁμάδες ἐργατῶν κατέλαβον ἰδίᾳ τὰς προσφερεθείσας ἐργασίας. Ἡ περιορισμένη αὐτὴ ἐμπειρία ἐνεθάρρυνε τὰς βιομηχανίας νὰ συνεχίσουν τὰς προσπάθειάς των εἰς αὐτὸν τὸν τομέα. Πάντως, ἡ ὅλη ἐμπειρία εἶναι πρόσφατος καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δὲν ἦτο εὐκόλουν νὰ σχηματισθῇ ἀκριβὴς συνολικὴ εἰκὼν οὔτε νὰ διατυπωθῶν γενικότερα συμπεράσματα.

Τὸ χαρακτηριστικὸν λοιπὸν τοῦ μελετωμένου φαινομένου παραμένει ἡ αὐθόρμητος ἐπιστροφή, δηλαδὴ ἡ ἀποφασίζομένη ἄνευ παροτρύνσεως τῶν ἐλλήνων ἐργοδοτῶν. Διὰ τοῦτο ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Συνδέσμου Ἑλλήνων Βιομηχάνων ἐγένετο δοκιμαστικὴ ἔρευνα εἰς ἑξ βιομηχανίας μεταξὺ 40 ἐργατῶν οἱ

ὁποῖοι εἶχον προηγουμένως μεταναστεύσει εἰς τὸ ἐξωτερικόν, κυρίως εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, καὶ ἐπέστρεψαν εἰς Ἑλλάδα μὲ ἰδικὴν τῶν πρωτοβουλίαν.

Ἡ ἔρευνα διετέθη ὑπὸ τοῦ κ. Ἡλίου Δημητρά καὶ τῆς Δίδος Ἰωάννας Μαγγανάρα. Κατὰ τὴν διάρκειαν ἐδικῶν συνεντεύξεων οἱ ἐργάται ἠρωτήθησαν διὰ τοὺς λόγους τῆς ἐπιστροφῆς, τοὺς τρόπους ἐξευρέσεως ἐργασίας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐν συγκρίσει μὲ ἐκεῖνους τοῦ ἐξωτερικοῦ, τὸν βαθμὸν ἱκανοποιήσεως ἀπὸ τὴν ἐργασίαν τὴν ὁποίαν ἀσκούν μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν, τὴν ἰδιαιτέραν συνεισφορὰν τῶν εἰς αὐτὴν τὴν ἐργασίαν μετὰ τὴν ἐπαγγελματικὴν ἐμπειρίαν τῶν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ὡς καὶ τὸ ὕψος τῆς σημερινῆς ἀμοιβῆς τῶν ἐν συγκρίσει μὲ τὴν τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τὴν πρὸ τῆς μεταναστεύσεώς των.

Ἐξ ἄλλου, ἐτέθησαν ἐρωτήσεις σχετικαὶ πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς κοινωνικῆς προσαρμογῆς τῶν μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐξητήθησαν δὲ αἱ ἐντυπώσεις τῶν μεταναστῶν ἀπὸ τὴν ζωὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐν συγκρίσει μὲ τὴν ζωὴν τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὡς καὶ αἱ προοπτικαὶ διὰ τὸ μέλλον τῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Τὰ δεδομένα αὐτὰ ἐβοήθησαν εἰς τὸ νὰ γνωσθοῦν καλύτερον οἱ λόγοι καὶ αἱ προϋποθέσεις ἐπιστροφῆς καὶ ἐγκαταστάσεως τῶν μεταναστῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐνδεχομένης προσφορᾶς τῶν εἰς τὴν Χώραν. Ἀλλὰ ἡ ἐπιστροφή εἶναι μόνον κατάλληλις ἐνός φαινομένου τὸ ὅποτον ἀρχίζει πολὺ πρὶν οἱ μετανάσται ἀναχωρήσουν διὰ τὸ ἐξωτερικόν. Δι' αὐτὸ ἐθεωρήθη ἀπαραίτητον κατὰ τὰς συνεντεύξεις νὰ ζητηθῶν πρῶτον πληροφορίαι διὰ τὰ δημογραφικά, κοινωνικογεωγραφικά καὶ ἐπαγγελματικά χαρακτηριστικά τῶν μεταναστῶν, ὡς καὶ αὐτὰ εἰς τὴν ἀναφορὰν πρὸς τὸ ἐξωτερικόν. Ἡ μεταβολὴ τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν ἐξ αἰτίας τῆς μεταναστεύσεως, ἰδιαιτέρως ἡ ἐπαγγελματικὴ μεταβολὴ καὶ ἐνδεχομένης ἡ ἐπαγγελματικὴ προαγωγὴ τῶν, παρουσιάσθησαν κατὰ τὴν συνέντευξιν.

Τὰ ἀνωτέρω συνεπληρώθησαν μὲ πληροφορίας σχετικὰς πρὸς τὰ κίνητρα ἀναχωρήσεως εἰς τὸ ἐξωτερικόν καὶ πρὸς τὰς ἐκτιμήσεις καὶ ἐντυπώσεις τῶν μεταναστῶν ἐκ τῆς ἐκεῖ ἐργασίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὅλα αὐτὰ ἐπέτρεψαν νὰ σχηματισθῇ μία εἰκόνη τοῦ τί προσέφερεν ἡ μετανάστευσις αὐτῇ, ἡ ὁποία κατέληξεν εἰς τὴν ἐπιστροφὴν τῶν μεταναστῶν.

ἀποτελέσματα τῆς δοκιμαστικῆς ἐρευνῆς

Ἡ δοκιμαστικὴ ἔρευνα, τῆς ὁποίας συνοπτικῶς παρατίθενται μόνον τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα, διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1966 καὶ ἐπραγματοποιήθη εἰς βιομηχανίας ἀνήκουσας εἰς τοὺς κλάδους τοῦ ἀκολουθοῦντος πίνακος.

Αἱ βιομηχανίαι αὗται ἐπελέγησαν ἀπὸ κατάλογον βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων αἱ ὁποῖαι ἔχουν προσ-

Βιομηχανία¹ κατὰ σειράν ἐρευνῆς Ἑρωτηθέντες ἐργάται

1. Βιομηχανία οἰκιακῶν ἡλεκτρικῶν συσκευῶν	15
2. Βιομηχανία λεβητῶν	3
3. Βιομηχανία τηλεφωνικῶν καλωδίων	4
4. Βιομηχανία ὑφαντουργικῆς	11
5. Βιομηχανία οἰκιακῶν ἡλεκτρικῶν συσκευῶν	4
6. Βιομηχανία ταπητῶν	3
Σύνολον	40

1. Περιοχὴς Ἀθηνῶν : 5, βιομηχανία Πατρῶν : 1.

λάβει μετανάστας ἐπιστρέψαντας ἐκ δυτικῆς Εὐρώπης. Ὁ κατάλογος κατηρτίσθη ὑπὸ τοῦ Συνδέσμου Ἑλλήνων Βιομηχάνων καὶ ἔχει ἐνδεικτικὴν ἀξίαν μόνον. Διὰ διαφόρους λόγους, εἶναι δύσκολον εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις νὰ γνωρίζουν τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸν τῶν ἐργατῶν των οἱ ὁποῖοι ἔχουν προηγουμένως ἐργασθῇ εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν πρόσληψιν εἰς τὰς ἐλληνικὰς βιομηχανίας ἡ καὶ μεταγενεστέρως οἱ ἐπιστρέφοντες ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐργάζονται δὲν δηλώνουν πάντοτε ὅτι εἶχον μεταναστεύσει. Ἐξ ἄλλου, εἶναι γεγονός ὅτι ἐνίοτε ἡ ὑπερσεία προσωπικοῦ τῶν ἐπιχειρήσεων δὲν ἐπιμένει νὰ πληροφορηθῇ ἂν οἱ ὑποψήφιοι πρὸς πρόσληψιν εἶχον ποτὲ μεταναστεύσει. Ὁ ἀνωτέρω κατάλογος δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς πλήρης ἀπογραφή ἀλλ' ὡς ἐνδεικτικὸς πίναξ (βλ. παράρτημα 4), ὁ ὁποῖος ἐπέτρεψε τὴν ἐπιλογὴν τῶν ἐξ ἐπιχειρήσεων τῆς ἐρευνῆς.

Ἡ ἐπιλογή τῶν ἐπιχειρήσεων προσδιορίσθη ὑπὸ τεχνικῶν κριτηρίων διενεργείας τῆς ἐρευνῆς (π.χ. εὐχέρεια μεταβάσεως τοῦ ἐρευνητοῦ). Ὁ ἐρευνητὴς ἐλάμβανε συνέντευξιν συνήθως ἀπὸ ὅλους τοὺς μεταναστεύσαντας ἐργάτας τοῦ ἐργοστασίου. Σπανίως μόνον εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παραλείψῃ ὠρισμένους (π.χ. ὅσους εἰργάζοντο κατὰ τὴν νύκτα). Αἱ συνεντεύξεις ἐλαμβάνοντο ἐντὸς τῶν ἀναφερθέντων ἐργοστασίων. Ὁ ἐρευνητὴς ὅτι συνήθως μόνος μετὰ τοῦ παλιννοστήσαντος ἐργάτου εἰς γραφεῖον ἐιδικῶς παραχωρηθέν. Συνέβη ὅμως νὰ παρίστανται κατὰ τὴν συνέντευξιν καὶ ἄλλα πρόσωπα, ὡς παρατηρηταί, τὰ ὁποῖα σπανίως παρενέβησαν εἰς ὠρισμένας φάσεις.

Ἡ παρουσία, εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς, τρίτων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συνεντεύξεως δὲν φαίνεται νὰ ἐδυσχέρανε τὴν καλὴν διεξαγωγὴν τῆς ἐρευνῆς οὔτε νὰ ἐπηρέασε τὰ ἀποτελέσματα. Τὰ παρατιθέμενα κατωτέρω συμπεράσματα, περισσότερον δὲ ἡ ἀναλυτικὴ ἐκθεσις τῆς ἐρευνῆς, ὅταν δημοσιευθῇ, θὰ πείσῃ διὰ τὸ ἀνεπηρέαστον τῶν ἀπαντήσεων.

πρῶτα ἀποτελέσματα τῆς ἐρευνῆς

α) Οἱ ἐργάται πρὶν μεταναστεύσουν

1. Ἡ ἐρευνα διεξήχθη μετὰ τῶν ἐργατῶν τῶν ὁποίων τὰ χαρακτηριστικά ἔχουν ὅς ἐξῆς:
 - ἄνδρες 33, γυναῖκες 7, σύνολον 40,
 - ἡλικία τῶν ἐργατῶν πρὶν μεταναστεύσουν: 80% μέχρι 34 ἐτῶν (32 ἐπὶ 40) καὶ 20% ἄνω τῶν 35,

- ἄγαμοι πρὶν μεταναστεύσουν 70%, ἔγγαμοι 30% (13 ἐπὶ 40),
- διαμονὴ πρὶν μεταναστεύσουν: 23 εἰς Ἀθήνας, 9 εἰς Πελοπόννησον, 4 εἰς Βόρειον Ἑλλάδα, 4 ἄλλαχοι,
- 5 ἀγρόται καὶ 35 κάτοικοι πόλεων (ἐκ τῶν ὁποίων 20 ἀγροτικῆς προελεύσεως, μεταναστεύσαντες ἐκ τῆς ὑπαίθρου εἰς Ἀθήνας καὶ Πάτρας),
- τὰ δημογραφικὰ χαρακτηριστικά τῆς ἐρευνηθείσης ομάδος εἶναι ἀντιπροσωπευτικά τοῦ συνόλου τῶν πρὸς Εὐρώπην ἐλλήνων μεταναστῶν (νέοι, ἄγαμοι, ἀναχωρήσαντες μετὰ τὸ 1959).

Κατὰ γενικὸν κανόνα, οἱ μετανάσται προέρχονται ἐκ Βορείου Ἑλλάδος καὶ εἶναι ἀγρόται. Ἀντιθέτως, ἡ ἐρευνηθεῖσα ὁμάς περιελάμβανε κατὰ πλειοψηφίαν κατοίκους τῆς Νοτίου Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ τὸν πολεοδομικὸν συγκριτῆμας τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν. Οἱ ἡμίσεις περίπου τῶν ἀστῶν αὐτῶν ἐγεννήθησαν καὶ ἠνδράρθησαν εἰς τὴν ὑπαίθρουν.

Τὸ ἀστικόν στοιχεῖον κυριαρεῖ, ὡς ἐκ τούτου, εἰς τὴν ἐρευνηθεῖσαν ὁμάδα. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῶν δεδομένων τῶν σχετικῶν μὲ τὸ πρὸ τῆς μεταναστεύσεως ἐπίπεδον μορφώσεως καὶ τὸ ἐπάγγελμα τῶν ἐρωτηθέντων. Τὰ 3/4 αὐτῶν ἦσαν ἀπόφοιτοι δημοτικῶν σχολῶν καὶ τὸ 1/4 εἶχον παρακολουθήσει τεχνικὴν σχολήν. Ἡ τελευταία κατηγορία (1/4) περιλαμβάνει καὶ ἄτομα τὰ ὁποῖα ἐνεγράφησαν εἰς τεχνικάς σχολὰς μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν γυμνασιακῶν των σπουδῶν. Ἐκ τούτων ἄλλοι μὲν συνεπλήρωσαν τὴν τεχνικὴν τῶν ἐκπαίδευσιν, ἄλλοι δὲ ὄχι. Τόσον οἱ μὲν, λόγῳ τῆς τεχνικῆς ἐκπαίδευσώς των, ὅσον καὶ οἱ δὲ, λόγῳ τῆς πρακτικῆς ἐξασκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπαχθῶν πρὸ τῆς μεταναστεύσεως εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐιδικευμένων βιομηχανικῶν ἐργατῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ ὡς ἄκρως ἐιδικευμένοι τεχνῖται. Τὸ ἐν τέταρτον μόνον αὐτὸν ἀποτελεῖται ἀπὸ γεωργούς καὶ χειρῶνακτας τῶν πόλεων.

β) Οἱ ἐργάται κατὰ τὴν παραμονὴν των ἐν τῷ ἐξωτερικῷ

2. Κίνητρα μεταναστεύσεως ὑπῆρξαν τὰ ἀκόλουθα, κατὰ τὰς δηλώσεις τῶν ἐρωτηθέντων:

- λόγοι οἰκονομικοί:
 - διὰ νὰ κερδίσω περισσότερα 14
 - διὰ νὰ καλυτρεύσω τὴν ζωὴν μου 6
 - διὰ νὰ βρῶ δουλειά 5
- οἰκογενειακοὶ ἢ προσωπικοὶ λόγοι (διὰ νὰ συναντήσω τὸν ἄνδρα μου, νὰ ἐπισκεφθῶ τοὺς γονεῖς μου, κτλ.) 5
- διὰ νὰ κάμω ἐπαγγελματικὴν ἐξάσκησιν ἀμβιβρόμενην εἴτε ἐξάσκησιν ἐξειδικεύσεως ἢ τελειοποιήσεως εἰς τὴν ἐιδικότητά μου 6
- ἢ δι' ἐξάσκησιν (stage) ὀργανωθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς ἐπιχειρήσεως εἰς τὴν ὁποίαν ἐργαζόμουν πρὶν φύγῃ εἰς τὸ ἐξωτερικόν 4
- Σύνολον 10

Τὰ κίνητρα πρὸς μετανάστευσιν δὲν εἶναι μόνον οἰκονομικά. Ἡ παρουσία γονέων εἰς τὸ ἐξωτερικὸν προσελκύει καὶ τὰ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας. Ἡ ἐπαγγελματικὴ τελειοποίησης ἢ ἡ ἐκμάθησις ἐνὸς ἐπαγγέλματος παρουσιάζεται συχνά ὡς κίνητρον μεταναστεύσεως εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἐργατῶν οἱ ὁποῖοι ἀπήντησαν εἰς τὸ ἐρωτηματολόγιον (1/4 τοῦ συνόλου). Ἡ σημασία τῆς συχνότητος αὐτῆς δὲν μειοῦται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι 4 ἐπὶ τῶν 10 οἱ ὁποῖοι προέβαλον αὐτὸν τὸν λόγον εἶχον ἀποσταλῆ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν διὰ μετεκπαίδευσιν ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν ἐπιχειρήσιν εἰς τὴν ὁποίαν εἰργάζοντο. Ἄλλαι ἐρευναι, γενόμεναι εἴτε μεταξὺ ἐλλήνων ἐργατῶν πρὸ τῆς μεταναστεύσεως τῶν εἴτε εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην μεταξὺ ἐλλήνων μεταναστῶν, ἐπιβεβαιώνουν ὅτι τὴν ἀπόφασιν διὰ μετανάστευσιν εἰς μίαν χώραν περισσότερο ἐκβιομηχανισμένην καὶ εὐρισκομένην ὄχι πολὺ μακρὰν τῆς Ἑλλάδος ἐπηρεάζει σημαντικῶς ἡ ἐπιθυμία δι' ἀπόκτησιν ἐιδικέως. Ἐξ ἄλλου, τὸ πρόγραμμα μετεκπαίδευσως (stage) τὸ ὀργανωθὲν ὑπὸ ἐλληνικῆς ἐπιχειρήσεως οὐδεμίαν παρουσιάζει πρακτικὴν διαφορὰν ἀπὸ τὴν ἀπλὴν μετανάστευσιν αὐτὴν καθ' ἑαυτήν. Οἱ «μετεκπαιδευθέντες» παρέμειναν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἀρκετὸν διάστημα μετὰ τὸ πέρασ τοῦ προγράμματος, καθώστιον δὲ οὐσιαστικῶς μόνοι τῶν τὸ ἐκεῖ «πρόγραμμα» ἐργασίας, παραμονῆς καὶ ἐκμαθήσεως τέχνης. Συνεδούσαν ἐπίσης τὴν ἐκμάθησιν ἢ τελειοποίησιν εἰς τὴν τέχνην μὲ τὴν ἐπιθυμίαν ἀποταμιεύσεως χρημάτων, γνωριμίας νέας χώρας, κτλ. Τοῦτο ὑπῆρξε κοινὴ συμπεριφορὰ διὰ τοὺς περισσότερους τῶν μεταναστῶν.

3. Οἱ μετανάσται εἶχον κατανεμηθῆ ὡς ἑξῆς κατὰ χώρας: Δυτικὴ Γερμανία 36, Γαλλία 1, Ἀγγλία 1, Ἑλβετία 1, Καναδᾶς 1. Σύνολον 40.

Εἰς τὸ ἐξωτερικόν, οἱ περισσότεροι μετανάσται ἀνησχολήθησαν εἰς τὴν βιομηχανίαν. Μία μερὶς μόνον ἀνησχολήθη εἰς ἐργασίας παραοικίας μὲ αὐτὰς τὰς ὁποίας ἥσκει προηγουμένως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Οἱ ὑπόλοιποι ἀνησχολήθησαν εἰς διαφόρους βιομηχανικὰς ἐργασίας, ἄλλοτε ἀναλόγως πρὸς τὰς προσδοκίας τῶν, ἄλλοτε ἀσχετοὺς πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῶν καὶ τοὺς σκοποὺς διὰ τοὺς ὁποίους μετέβησαν εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Ἐξ ἄλλου, διεπιστώθη ὅτι ἡ μετακίνησις ἀπὸ μίας ἐργασίας εἰς ἄλλην ἢ ἀπὸ ἐνὸς ἐργοστασίου εἰς ἄλλο ἀποτελεῖ σὺνήθεσ φαινόμενον δι' αὐτοὺς, ὅπως δι' ὅλους τοὺς μετανάστας γενικῶς.

Οἱ μετανάσται πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς τῶν ἐξ Ἑλλάδος ἀνέμενον ὅτι εἰς τὸ ἐξωτερικόν θὰ ἐκέρδιζον περισσότερα χρήματα εἰς ἐργασίαν «ὀλιγότερον κοπιαστικὴν καὶ περισσότερον καθαρὰν» (20 ἐπὶ τῶν 40) ἢ ὅτι θὰ ἐτελειοποιούν τὴν τεχνικὴν τῶν, «ὥστε κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν εἰς Ἑλλάδα νὰ ἐξασφαλίσουν καλὸτερον μέλλον» (10 ἐπὶ τῶν 40). Αἱ προσδοκίαι μερικὸν δὲν ἐξεπληρώθησαν, διότι, ὡς ἐδήλωσαν, «κερδίζεις ἔξω περισσότερα, ξοδεύεις ὅμως

καὶ περισσότερα διὰ νὰ ζήσης» ἢ διότι τὸ ὑψηλὸν ἡμερομίσθιον δὲν ἀντισταθμίζει τὰς δυσκολίας προσαρμογῆς εἰς τὸ «κλίμα» καὶ τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον (7 ἐπὶ τῶν 20). Ἄλλοι εἶπον ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ μάθουν τὴν ἐργασίαν τὴν ὁποίαν ἠθελον. Πάντως, οἱ «δυσηρεστημένοι» ἀποτελοῦν τὴν μειονότητα (12 ἐπὶ τῶν 37).

4. Ἡ προσαρμογὴ εἰς τὴν σύγχρονον βιομηχανικὴν ἐργασίαν φαίνεται ὅτι ἤτο ἀρκετὰ καλὴ. Ἐρωτηθέντες ἂν τελικῶς ἔμειναν εὐχαριστιμένοι ἀπὸ τὴν ἐργασίαν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, 37 ἀπήντησαν καταφατικῶς (ἂν καὶ 6 ἐκ τῶν 37 προσέθεσαν εἰς τὴν κατάφασιν μερικὰς ἐπιφυλάξεις ἀσχετοὺς πρὸς τὴν ἐργασίαν) καὶ 3 ἐκ τῶν 40 ἀπήντησαν ἀρνητικῶς. Τὰ 9 αὐτὰ ἄτομα ἐδικαιολόγησαν τὴν στάσιν τῶν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον πρὸς τοὺς «δυσηρεστημένους» τοὺς ὁποίους ἤδη ἀνεφέραμεν: πρόκειται κυρίως διὰ δυσκολίας εἰς τὴν κοινωνικὴν προσαρμογὴν. Ἡ προσαρμογὴ εἰς τὴν ἐργασίαν ἐπιβεβαιώται ἐκ τῶν ἀπαντήσεων εἰς μίαν ἄλλην ἐρώτησιν, σχετικὴν πρὸς τὰ μὴ οἰκονομικὰ ὀφέλη ἐκ τῆς ἐργασίας εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Ἐπὶ 37 ἀπαντήσεων αἱ 26 ἦσαν θετικάι. Πάντως, 11 ἄτομα θεωροῦν ὅτι ἡ ἐργασία δὲν παρουσιάζει ἄλλο ὄφελος πλὴν τοῦ οἰκονομικοῦ. Μεταξὺ αὐτῶν, 3 ἐδήλωσαν ὅτι «δὲν ὑπῆρχε τίποτε νὰ μάθῃ κανεῖς». Ὅμως, εἰς ἄλλας ἀπαντήσεις, δοθεῖσας ἐπὶ ἄλλων ἐρωτήσεων, ὑποδεικνύεται ὅτι τὰ μὴ οἰκονομικὰ ὀφέλη τῆς ἐργασίας, ἰδίως ἡ ἐιδικέσις, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ πραγματοποιηθοῦν ὑπὸ ὥρισμένας συνθήκας, δηλαδὴ «μεγαλύτερον διάστημα παραμονῆς εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἀλλαγὴν ἐργασίας, περιορισμὸν εἰς χαμηλότερον ἡμερομίσθιον, ἱκανοποιητικὸν ἐπίπεδον μορφώσεως πρὸ τῆς μεταναστείας, κτλ.».

5. Ἡ ζωὴ τῶν μεταναστῶν μετὰ τὴν ἐργασίαν τῶν συνεχίζεται εἰς τὸ Heim (σπίτι τοῦ ἐργοστασίου) ἢ εἰς τὴν ξενὴν οἰκογένειαν ἢ ὁποία ἐνοικιάζει δωμάτια ἢ εἰς τὴν πανσιὸν ὅπου κατοικοῦν· ἐπίσης εἰς τὸ καφενεῖον, ὅπου συνάπτουν γνωριμίας μὲ συμπατριώτας, ἐντοπίους ἢ μετανάστας ἄλλων ἐθνικοτήτων. Ἐξ ἄλλου, ὁ κινηματογράφος, αἱ ἐκδρομαί, οἱ περίπατοι ἀποτελοῦν συνήθεας τρόπους ψυχαγωγίας. Τέλος, εἰς τὴν κατοικίαν τῶν ὑπάρχει πάντοτε ἀρκετὴ ἀπασχόλησις (μαγειρεύμα, περιποίησις ἐνδυμάτων), ὅταν βεβαίως οἱ μετανάσται ἔχουν ἀφήσει τὴν οἰκογένειαν τῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς περισσότερας περιπτώσεις (5 ἀνδρόγυνα ἐκ τῶν 11 ἔζων μαζὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν). Καίτοι οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἐρωτηθέντας πρόηκον μετανάστας ἔμειναν εὐχαριστιμένοι ἀπὸ τὴν κατοικίαν καὶ τὰς συνθήκας διαβιώσεως, αἱ γυνῶν τῶν διχάζονται ὡς πρὸς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐλευθέρου χρόνου. Ὅσοι ἐδήλωσαν ὅτι ἠγχαριστοῦντο κατὰ τὸν ἐλεύθερον χρόνον τῶν, ἐτόνισαν τὴν δυνατότητα «νὰ ἐξοδεύη κανεὶς ἀρκετὰ διὰ νὰ διασκεδάσῃ, ἀφοῦ ἔξω κερδίζει ἀρκετὰ», ἢ ἐδήλωσαν ὅτι τὸ ἀνώτερον βιοτι-

κὸν ἐπίπεδον τοῦ ἐξωτερικοῦ κάνειν τὴν ζωὴν περισσώτερον εὐχάριστον. Οἱ ἄλλοι ἀποδίδουν τὴν δυσἀρέσκειάν των εἰς τὸ κλίμα, τὴν μόνωσιν καὶ τὴν νοσταλγίαν, εἰς τὸν διάφορον τρόπον διασκεδάσεως εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Ἡ αὐτὴ διαφορά ἀπόψεων παρατηρεῖται καὶ εἰς δοθείσας ἀπαντήσεις εἰς τὴν ἐρώτησιν «πῶς σὰς φάνηκε ἡ ζωὴ εἰς τὸ ἐξωτερικόν»:

— καλὴ, καλύτερὴ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα	8
περιβάλλον περισσώτερον ἀνεπτυγμένον	6
ὁ ἐργάτης δὲν στερεῖται τίποτε	6 20
— καλύτερὴ μόνον διὰ τὸν λόγον ὅτι κερδίζει κανεὶς περισσότερα χρήματα	8
εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ τρόπος ζωῆς εἶναι καλύτερος	10 18
— δὲν ἀπῆντησαν	2
Σύνολον	40

Ὁ αὐτὸς διαφορισμός, ἀρκετὰ σαφής, ἐμφανίζεται εἰς τὰς ἀπαντήσεις τὰς δοθείσας εἰς τὴν τελευταίαν ἐρώτησιν, ἡ ὁποία ὑπεβλήθη σχετικῶς μετὰ τὴν ζωὴν εἰς τὸ ἐξωτερικόν: «Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐργασίαν, εἰς τί ἄλλο νομίζετε ὅτι ἦτο χρήσιμος ἡ ἐμπειρία τῆς ζωῆς εἰς τὸ ἐξωτερικόν»; 4 ἐκ τῶν ἐρωτηθέντων δὲν ἀπῆντησαν καὶ 2 ἄλλοι ἐπανέρχονται εἰς τὰ οἰκονομικὰ ὀφέλη (ἀποταμίευσις, κτλ.). Τέλος, 14 ἀπῆντησαν: «σὲ τίποτε», ἐνθ' 20 εἶπον ὅτι ἡ ζωὴ εἰς τὸ ἐξωτερικόν διηύρυνε τοὺς πνευματικὸς των ὀρίζοντας.

Ἀπὸ τὰς διαφορὰς αὐτὰς ἐκτιμήσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς εἰς τὸ ἐξωτερικόν εἰς τὰς ὁποίας προέβησαν οἱ 40 ἐργάται, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ κοινωνικὴ προσαρμογὴ τοῦ συνόλου τῆς ὁμάδος ἦτο σχετικῇ. Τὸ ἐξωτερικὸν προσελκύει τοὺς Ἑλληνας, διότι προσφέρει ὑψηλὰ ἡμερομίσθια. Ἐν τούτοις, ἐδήλωσαν ὅτι ἡ παραμονὴ των εἰς τὸ ἐξωτερικόν τοὺς ἐβεβαίωσεν ὅτι «ἡ εὐτυχία δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ χρήματα». Εἶχον ἐπίσης τὴν εὐκαιρίαν νὰ συγκρίνουν, ὅτι προσφέρει εἰς αὐτοὺς ἡ κοινωνία καὶ τὸ περιβάλλον καταγωγῆς των, ἡ γενέτειρα, μὲ ἐκεῖνον τὸ ὅποιον χαρίζει ἡ χώρα ὅπου εἶχον μεταναστεύσει, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς οἰκονομικῆς ὀφελείας. Ἡ πλάστιγγα ἐβάρυνε πρὸς τὸ μέρος τῆς χώρας ὅπου ἐγεννήθησαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἡ μετανάστευσις ἦτο δι' αὐτοὺς ἐμπειρία καὶ ἐμπλουτισμός τῆς προσωπικότητος, καίτοι διήρκεσεν ἐλάχιστον χρόνον διὰ τοὺς περισσότερους, ἦτοι 0-12 μῆνας διὰ τὸ ἡμισυ τῶν ἐρωτηθέντων, 13-24 μῆνας διὰ τὸ ἕν τέταρτον, παρ' ἐπὶ τῆς δὲ μόνον διὰ τὸ ὑπόλοιπον τέταρτον (2-10 ἐτη).

γ) *Οἱ ἐργάται κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν των εἰς Ἑλλάδα*

6. Τὰ κίνητρα ἐπιστροφῆς εἰς τὴν πατρίδα, κατὰ τὴν δήλωσιν τῶν ἐρωτηθέντων ἐργατῶν, εἶναι:

— δυσκολία δημιουργίας οἰκογενείας, δυσκολία προσκλήσεως καὶ ἐγκαταστάσεως τῆς οἰκογενείας ἢ ἀκόμη δυσκολία παρατάσεως τῆς παραμονῆς τῆς οἰκογενείας εἰς τὸ ἐξω-

τερικόν (ἐξ αὐτῶν 4 ἐπέστρεψαν διὰ νὰ ὑπανδρευθοῦν)	11
— πρόσκλησις ἢ ἐν συμβάν εἰς τὴν πατρικὴν οἰκογένειαν ἐν Ἑλλάδι	7
— προσωρινὴ ἐπιστροφὴ καταλήξασα εἰς ὁριστικὴν (ἐπίσκεψις εἰς τοὺς γονεῖς, θητεία)	6
— προοπτικαὶ ἐργασίας λόγῳ τῆς ἀποκτηθείσης εἰς τὸ ἐξωτερικόν εἰδικεύσεως	3
— ἡ ζωὴ εἰς τὸ ἐξωτερικόν δὲν ἤρεσε	6
— οἱ ὅροι ἐργασίας καὶ ἀμοιβῆς δὲν ἦσαν ἱκανοποιητικοί	4
— δυσκολία προσαρμογῆς εἰς τὸ κλίμα	2
— δὲν ἀπῆντησαν	1
Σύνολον	40

Οἱ λόγοι ἐπιστροφῆς εἶναι δυνατόν νὰ διακριθοῦν εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας: «ἀπόθησις» τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ «ἐλξις» τῆς Πατρίδος. Ἡ ἀπόθησις περιλαμβάνει 23 περιπτώσεις: δυσκολία οἰκογενειακῆς ζωῆς εἰς τὸ ἐξωτερικόν, δυσκολία προσαρμογῆς εἰς τὸ κλίμα, τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον, τοὺς ὅρους ἐργασίας καὶ ἀμοιβῆς. Ἡ ἐλξις ὀφείλεται εἰς λόγους οἰκογενειακοὺς, κοινωνικοὺς, κλίματος ἢ καὶ ἐπαγγελματικοὺς.

Πρὶν ἐπιστρέψουν εἰς τὴν Ἑλλάδα 23 ἐκ τῶν ἐρωτηθέντων δὲν εἶχον φροντίσει δι' ἐξεύρεσιν ἐργασίας. Ἀλλὰ οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν εἶχον πληροφωρηθῇ «πῶς τώρα πιά βρίσκει κανεὶς δουλειὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα». Οἱ ὑπόλοιποι 12 εἴτε εἶχον ἐπικοινωνήσει προηγουμένως μετὰ τὴν ἐλληνικὴν ἐπιχείρησιν ὅπου εἰργάζοντο πρὸ τῆς μετανάστευσέως των εἴτε, ἀφοῦ ἐπέστρεψαν, παρουσιάσθησαν εἰς αὐτὴν πιστεύοντες (καὶ δικαιολογούντες) ὅτι θὰ ὑπῆρχεν ἐκεῖ ἐργασία δι' αὐτοὺς (οἱ τελευταῖοι εἶναι καὶ οἱ περισσότεροι αὐτῆς τῆς κατηγορίας). Ἐδὼ φαίνεται σαφῶς ἡ ἐλξις τῆς ἐργασίας τὴν ὁποίαν ἵσκει πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως ὁ μετανάστης καὶ μάλιστα ἡ ἐλξις τῆς ἐπιχειρήσεως¹ εἰς τὴν ὁποίαν ἀπασχολεῖτο (13 περιπτώσεις ἐπὶ τῶν 40).

Μερικοὶ ἐκ τῶν παραμεινάντων ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον εἰς τὸ ἐξωτερικόν, οἱ ὅποιοι εἶχον οὕτω τὴν εὐκαιρίαν νὰ τελειοποιηθοῦν ἐπαγγελματικῶς (10 ἐπὶ τῶν 40), μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν των εἰς Ἑλλάδα ἐτυχον ἐπαγγελματικῆς προαγωγῆς. Ὅχι μόνον ἀμείβονταί σήμερον ἐδῶ μετὰ ὑψηλὸν ἡμερομίσθιον ἀλλὰ κατὰ γενικὸν κανὸν μεταπηδοῦν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐπὶ μισθῷ ὑπαλλήλων (3.800 - 5.000 δρχ. μηνιαίως) καὶ ἐπωμίζονται ἀντιστοίχους μετὰ τὴν θέσιν αὐτὴν εὐθύνas (10 ἐπὶ τῶν 40). Ἐκτὸς τῶν «ἐπιλέκτων» αὐτῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον κατὰ κανὸνα ἐπαρκὴ ἐπαγγελματικὴν μόρφωσιν ἢ μεγάλην πείραν τῆς ἐργασίας των πρὶν φύγον διὰ τὸ ἐξωτερικόν, 10 ἄλλοι ἐπιστρέψαντες μετανάσται ἀμείβονται μετὰ ἡμερομίσθιον ὑψηλότερον ἀπὸ τὸ κατώτατον ὅριον τῆς ἐθνικῆς

1. Ἀνάτονον ὅριον παραμονῆς εἰς τὸ ἐξωτερικόν 5 ἐκ τῶν 11 ἐρωτηθέντων ἐργατῶν καὶ ἐργατῶν τοῦ ἐργοστασίου ὑφαντικῶν τῶν Πατρῶν ἦτο 3 μῆνες.

συλλογικῆς συμβάσεως ἐργασίας καὶ ἀνάλογον πρὸς τὴν εἰδικότητα τὸν.

Πάντως, ὅσοι παρέμειναν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μικρὸν διάστημα δὲν ἐπέτυχον ἀξιόλογον ἐπαγγελματικὴν προαγωγὴν (65-85 ὄρχ. ἡμερομίσθιον). Εἶναι φυσικὸν ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐξέλιξις αὐτῆς τῆς κατηγορίας (20 ἐπὶ 40) νὰ προχωρήσῃ μὲ βραδύτερον ρυθμὸν.

7. Παρ' ὅλα αὐτά, ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐπιστρέψαντες μετανάσται ἔχουν ἀποκτήσῃ πείραν τοῦ τρόπου ἐργασίας εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Συγκρίνοντας τὸν τρόπον ἐργασίας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἔδωσαν ἀπαντήσεις τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς δύο κατηγορίας: 6 μόνον ἐκ τῶν 40 ἐργατῶν εἶπον ὅτι οὐδεμία ἀλλαγὴ ἐπῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀποδημίας τῶν· οἱ ὑπόλοιποι ἐδήλωσαν, ὅτι ἡ ἐργασία τῶρα εἰς Ἑλλάδα εἶναι ἀρκετὰ καλὴ, περισσότερον εὐκόλος, ἐξειλιγμένη ἀπὸ τεχνικῆς πλευρᾶς καὶ ὅτι πλέον ἡ ζωὴ εἶναι εὐηνοτέρα (22 περιπτώσεις ἐπὶ 40). Ἀντιθέτως, 23 θεωροῦν τὴν ἐργασίαν εἰς Ἑλλάδα περισσότερον ἐπιπονον, ὄχι καλῶς ἀμειβομένην, ὑστεροῦσαν ἀπὸ τεχνικῆς πλευρᾶς, καὶ τὸ κλίμα συνεργασίας ἐντὸς τοῦ ἐργοστασίου ὀλιγώτερον καλόν.

Οὗτω, διὰ νὰ καλυτερεύσῃ ἡ ἐργασία εἰς τὴν Ἑλλάδα, οἱ ἐπιστρέψαντες μετανάσται ὑπέδειξαν:

— εἰδίκευσιν, εὐσυνεχιστὴν ἐργασίαν	5
— ἐκσυγχρονισμὸν μηχανημάτων	14
— ἐκσυγχρονισμὸν μεθόδων ἐργασίας	7
— βελτιώσιν τοῦ κλίματος συνεργασίας ἐντὸς τοῦ ἐργοστασίου καὶ τῶν συνθηκῶν ἐργασίας	3
— αὐξήσιν τῶν ἡμερομισθίων	5
Σύνολον ἀπαντήσεων	34

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ τεχνολογικῶς καὶ κοινωνικῶς προηγμένου περιβάλλοντος ἐργασίας εἰς δυτικὴν Εὐρώπην, ἡ ὁποία μάλιστα ἐκτελεῖται ὑπὸ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ «εἰδικευμένου καὶ εὐσυνεχιστοῦ», εἶναι σαφὴς εἰς τὰς ἀπαντήσεις αὐτάς. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν ἀπαντήσεων εἰς τὴν ἐρώτησιν: «Προσπαθήσατε νὰ βοηθήσετε εἰς τὸ νὰ γίνεται τῶρα ἡ δουλειὰ καλύτερα; Ἐάν ναί, μὲ ποιὸν τρόπον;» Ναί: Μὲ τὴν πείραν μου (ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν) καὶ ἐφαρμοζὼν τὰς γνώσεις πού ἀπέκτησα (17 ἐπὶ 27). Ὅχι: Διότι πρέπει νὰ ἐκσυγχρονισθοῦν αἱ μηχανικαὶ ἐγκαταστάσεις ἢ νὰ ἐξεύρω ἐργασίαν ἀνάλογον μὲ τὰς ικανότητάς μου (10 ἐπὶ 27).

Ἐξ ἄλλου, οἱ ἐπιστρέφοντες μετανάσται θεωροῦν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν πείραν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐργασίας τὴν ἀποκτηθεῖσαν εἰς τὸ ἐξωτερικόν χρησιμὸν διὰ τὸ μέλλον τῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα (28 περιπτώσεις ἐπὶ 40, ἐκ τῶν ὁποίων 13 διότι ἔμαθον ἡ ἐτελειοποίησαν τὸ ἐπάγγελμά των καὶ 5 διότι ἀντελήφθησαν τελικῶς ὅτι τὸ μέλλον τῶν θὰ εἶναι καλύτερον ἢ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν Ἑλλάδα). Ἐπίσης, οἱ περισσότεροι θεωροῦν καλύτερον τὸ ὅτι ἐπέστρεψαν (29 ἐπὶ 37 ἀπαντήσεων). Ἐν τούτοις, ἐάν αἱ συνθήκαι εἰς τὸ ἐξωτερικόν ἦσαν εὐνοϊκότεραι, 8 ἐκ τῶν 29

ἐργατῶν δὲν θὰ εἶχον ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τέλος, «ἐλπίδα δι' ἑν καλύτερον μέλλον εἰς τὴν Ἑλλάδα» ἔχουν 24 ἐκ τῶν 40 ἐρωτηθέντων. Ἀλλὰ τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτὴν εἰς τὸ μέλλον δὲν συμμερίζονται 15 ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι ἀπήντησαν ἀρνητικῶς ἢ σχεδὸν ἀρνητικῶς: «δὲν ξέρω..., τὰ ἡμερομίσθια εἶναι χαμηλά..., δὲν ὑπάρχει ἀκόμη σταθερὴ δουλειά, κτλ...».

Τίθεται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα, μήπως «σκέπτονται νὰ μεταναστεῖσουν πάλιν εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην; Ἐάν ναί, διατί;». Αὐτὴ ἦτο ἡ προτελευταία ἐρώτησις τῆς ἐρεῦνης. Αἱ ἀπαντήσεις εἶναι ἀρνητικαὶ διὰ 29 ἐκ τῶν 39. Οἱ ἄλλοι 10 ἀντιμετωπίζουν αὐτὴν τὴν πιθανότητα: Ἐκ τούτων 2 σκέπτονται νὰ μεταναστεῖσουν πάλιν, ἀλλὰ μόνον διὰ νὰ ἀποκτήσουν εἰδικότητα διὰ τὸν αὐτὸν τὸν ἢ διὰ νὰ τὴν διδάξουν εἰς τὰ τέκνα τῶν. Ἐξ ἄλλου, 5 ἐργάται εἶπον ὅτι θὰ μετανάστευον πάλιν εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην διὰ νὰ ἔχουν ὑψηλότερον ἡμερομίσθιον. Τέλος, 3 άτομα σκέπτονται νὰ μεταναστεῖσουν πάλιν, ἀλλὰ τὴν φορὰν αὐτὴν εἰς νότιον Ἀφρικὴν, διότι ἡ δυτικὴ Εὐρώπη καὶ ἡ Ἑλλάς τοὺς ἀπεγοήτευσαν.

Ἐπειδὴ μεταξὺ τῶν ἐρωτηθέντων ἐργατῶν ὑπάρχουν δύο οἱ ὁποῖοι εἶχον μεταναστεῖσαι εἰς δυτικὴν Εὐρώπην διὰ τρίτην φορὰν, ἀλλὰ τελικῶς ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐπειδὴ εἶναι σύνθετος τὸ φαινόμενον τῆς κατ' ἐπανάληψιν μεταναστεύσεως ἐργατῶν εἰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, μόνον ἡ πρόθεσις νέας μεταναστεύσεως εἰς ὑπερπόντιους χώρας εἶναι ἀξία νὰ σημειωθῇ.

Ἡ ἀρνητικὴ διάθεσις πρὸς νέαν μετανάστευσιν (3/4 τῶν ἐπιστρέψαντων) ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῶν συμβουλῶν τὰς ὁποίας οἱ ἐρωτηθέντες θὰ ἔδιδον (ἢ ἔδωσαν) εἰς ὅσους θὰ ἠρώτων αὐτοὺς ἐάν εἶναι καλὸν νὰ μεταναστεῖται κανεὶς εἰς δυτικὴν Εὐρώπην.

Οὗτω, ἀρνητικὴν συμβουλὴν ἔδωσαν 13 ἐκ τῶν 40 ἐρωτηθέντων. Οἱ λοιποὶ 27 δίδουν θετικὴν συμβουλὴν, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ ὁρισμένας προϋποθέσεις, π.χ. νὰ μεταναστεῖσουν διὰ νὰ εἰδικευθοῦν ἢ μόνον διὰ τὸ ὑψηλὸν ἡμερομίσθιον, διότι κατὰ τὰ ἄλλα ἡ μετανάστευσις δὲν εἶναι καλὴ, ἢ τέλος νὰ μεταναστεῖσαν ἀλλὰ μόνον μετὰ τῆς οἰκογενείας τῶν ἢ μόνον ἐάν ἀντέχουν τὴν ἀντιεξόρτησιν τῶν συνθηκῶν, κτλ. Ἡ ἑλλειψὺς δὲ ἀκριβῶς εὐνοϊκὸν διὰ τὸς μετανάστας συνθηκῶν ὥθησε τοὺς ἐρωτηθέντας νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν Ἑλλάδα, πράγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ καὶ τὴν αἰτίαν διὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἐνδοεuropeαὶκή μετανάστευσις εἶναι ἐντελῶς προσωρινή.

προσωρινὰ συμπεράσματα

1. Μακρο-οικονομικὴ καὶ μακρο-κοινωνικὴ ἀποψις

Τὸ φαινόμενον τῆς ἀναχωρήσεως ἐργατικοῦ δυναμικοῦ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, καθὼς καὶ ἡ ἐπιστροφή του εἰς τὴν πατρίδα συνιστᾷ πολλὰκις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ εἶχεν

ὡς αἰτίαν εἴτε παράγοντας κοινωνικο-οικονομικοὺς εἴτε γεγονότα ἐξωοικονομικά. Ἀνεξαρτήτως πρὸς τὴν φύσιν τοῦ παράγοντος εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλονται αἱ μετακινήσεις τοῦ πληθυσμοῦ, αἱ συνέπειαι ἦσαν πάντοτε κοινωνικο-οικονομικαί.

Ἐκ τῶν δεδομένων τῆς παρουσίας μελέτης προκύπτει ὅτι ἡ ἐπάνοδος μεταναστῶν εἰς τὴν χώραν προελεύσεώς των εἶχε γενικῶς εὐμενὴ ἐπίδρασιν καὶ ὅτι ἡ Ἑλλάς ὠφελήθη ἐξ αὐτῆς κοινωνικῶς καὶ οἰκονομικῶς, ἂν καὶ διάφορος ἦτο ἡ ὠφέλεια ἡ ὁποία προέκυψεν ἐκ τῶν κλιμακωτῶν ἐπιστροφῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπερροφήθησαν δι' ὁσμώσεως ὑπὸ τοῦ κοινωνικο-οικονομικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Χώρας χωρὶς σχεδὸν νὰ γίνουν ἀντιληπταί, διάφορος δὲ ἡ ἐκ τῶν μαζικῶν καὶ αἰφνιδίων ἐπιστροφῶν πληθυσμὸς.

Αἱ μαζικαὶ ἐπιστροφαί, κυρίως δὲ αἱ ἀπροσδόκητοι διὰ τὴν Χώραν, ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς καὶ κοινωνικο-οικονομικῆς δομῆς τῆς Ἑλλάδος. Μάλιστα, ἀνεστάτωσαν τὴν δομὴν αὐτὴν καὶ ἐπετάχυναν τὴν διαδικασίαν ἐξελίξεω αἱ ὁποῖαι διεγράφησαν ἤδη εἰς τὸν ρόον τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς ἱστορίας μας (π.χ. ἐπιτάχυνσις τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τῆς πρώτης ἀποπειρᾶς ἐκβιομηχανίσεως μετὰ τὸ 1922).

Τὸ «ἐλληνικὸν θαῦμα» τοῦ μεσοπολέμου εἶναι ἄξιον τοῦ τίτλου του, διότι ἀπερροφήθη ἔν καὶ ἡμισυ ἑκατομύριον ἐλλήνων προσφύγων, ἀφιχθέντων ἀπροσδοκῶς (25% ἀπότομος αὐξήσις τοῦ τότε πληθυσμοῦ τῆς Χώρας). Ἀλλὰ τὸ «θαῦμα» ἦτο λογικὴ συνέπεια τῆς δυναμικῆς καὶ ἐπιβλητικῆς ἐμφανίσεως ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς σκηνῆς (μετὰ τὸ 1909) τῶν πρώτων στοιχείων τῆς φιλελευθέρως ἀστικῆς τάξεως (ἐμπορίου, τραπεζῶν, ναυτιλιακῶν ἐταιριῶν καὶ μερικῶν πρωτοπόρων τῆς βιομηχανίας). Ἡ ἀπροσδόκητος προσθήκη τόσοι πληθυσμοῦ συνέβαλεν εἰς τὸ ἤδη τεκταινόμενον «θαῦμα». Ὁ προσφυγικὸς αὐτὸς πληθυσμὸς ἔπαιξε τὸν ρόλον μαυετῆρος, ὁ ὁποῖος ἐπετάχυνε τὰς ὁδῖνας τοῦ τοκετοῦ. Διότι πᾶσα μαζικὴ ἐπιστροφή πληθυσμοῦ προκαλεῖ κοινωνικο-οικονομικὰς ὁδῖνας, τὰς ὁποίας πάντως ἐξουδετερώνει τὸ χαμόγελον τοῦ νεογνοῦ.

Ἀντιθέτως, αἱ κλιμακωταὶ ἐπιστροφαὶ παρουσιάζουν τὰ πλεονεκτήματα τοῦ ἀνωδύνου τοκετοῦ. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὑπάγεται ἡ γενικὴ ἐπιτυχὴ ἐνσωμάτωσις τῶν Αἰγυπτιωτῶν, ἡ ὁποία ἐπιγαματοποιήθη μετὰ τὸ 1955, περίοδον «ἀπογειώσεως» τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας, ὅτε ὑπῆρχε μεγάλη ἀνάγκη τῶν γενικῶν ἐπαγγελματικῶν γνώσεων των. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, ἐπίσης, ἡ προηγηθεῖσα κυοφορία μιᾶς ὀρισμένης οἰκονομικῆς προόδου διεδραμάτισε τὸν ρόλον της. Πράγματι, ἐάν ἡ ἐπάνοδος τῶν Αἰγυπτιωτῶν ἐπιγαματοποιεῖτο πρὸ τοῦ 1955, θὰ προεκάλεε δυσεπίλυτα προβλήματα ἀπορροφήσεώς των.

Ἀπὸ τοῦ ἐμποροτραπεζικοῦ καπιταλισμοῦ τῆς χθὲς, ἡ Ἑλλάς διέρχεται μεταβατικὸν στάδιον πρὸς τὸν βιομηχανικὸν νεοκαπιταλισμὸν, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀνάγκην ἐκπαιδευμένου καὶ ἐπαρκοῦς ἐργατικοῦ ду-

ναμικοῦ, καθὼς καὶ πολυπληθῶν καὶ ἐξειλιγμένων καταναλωτῶν. Ἡ μακροπρόθεσμος αὐτὴ ἀνάγκη, καλυπτομένη, θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν καρποφορίαν τῶν βιομηχανικῶν ἐπενδύσεων. Ἐπομένως, δυνάμικῶς καὶ προοπτικῶς δολόκληρον τὸ σημερινὸν ἐργατικὸν δυναμικὸν εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἐκβιομηχάνισιν καὶ τὸν ἐκσυγχρονισμόν τῶν ἄλλων τομέων τῆς οἰκονομίας τῆς Χώρας. Ἐπίσης, μακροπρόθεσμος, μεγαλύτερος συνολικὸς πληθυσμὸς (ἐνεργὸς καὶ μὴ) εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν διεύρυνσιν τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς καταναλώσεως βιομηχανικῶν προϊόντων.

Ἀπὸ πλευρᾶς στρατηγικῆς τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, ἡ ἐπιστροφή των εἰς Εὐρώπην μεταναστευόντων εἶναι ἀναμφισβήτητος εὐνοϊκὴ διὰ τὴν Χώραν, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ κλιμακώται χρονικῶς καὶ ἀναλόγως τῶν δυνατοτήτων ἀπορροφήσεως τοῦ κοινωνικο-οικονομικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ θὰ ἀποφασίζεται ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν μεταναστῶν, οἱ ὁποῖοι εἶναι καὶ οἱ μόνοι ἀρμόδιοι νὰ κρίνουν κατὰ πόσον συμφέρει εἰς αὐτοὺς νὰ ἐπιστρέψουν.

Ὡς φαίνεται, ὁ σημερινὸς ρυθμὸς ἐπιστροφῶν των εἰς τὴν Εὐρώπην μεταναστευόντων (περίπου 30% τῶν ἀναχωρήσεων) δὲν θέτει σοβαρὰ προβλήματα ἐκ νέου ἀπορροφήσεως. Μάλιστα, εἶναι δυνατόν νὰ προβλεφθῇ ὅτι τὸ ποσοστὸν αὐτὸ θὰ αὐξηθῇ προοδευτικῶς, ἐν συναρτήσει πρὸς τὰς αὐξούσας ἀνάγκας ἐργατικοῦ δυναμικοῦ διὰ τὰς μὴ ἀγροτικὰς ἐργασίας.

Βεβαίως, ἡ ἐπιστροφή ἐνδιαιφερέει ὅχι μόνον ποσοτικῶς ἀλλὰ ἀκόμη περισσότερον ἀπὸ πλευρᾶς ποιότητος τῶν ἐπιστρεφόντων. Καταγόμενοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς ἐλληνικῆς ὑπαίθρου, οἱ μεταναστευόντες εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἐπιστρέφουν ἀφοῦ εἰργάσθησαν ἐντὸς βιομηχανικοῦ περιβάλλοντος. Εἶναι λοιπὸν ἀπόκτιμα ὅτι οἱ ἐπιστρεφόντες συνήθισαν τὴν βιομηχανικὴν ἐργασίαν καὶ προσηρμώθησαν εἰς τὸν ἐντατικὸν ρυθμὸν ζωῆς τῶν βιομηχανικῶν πόλεων τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο καὶ μόνον δὲν ἀρκεῖ. Ἡ χρησιμοποίησις εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν ἀγροτικῆς προελεύσεως μεταναστῶν οἱ ὁποῖοι ἤδη ἀπέκτησαν μίαν τριβὴν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐξαρτᾶται, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ ἀπὸ τῆς ὑπαρξίνης κατωτέρων καὶ μεσαίων στελεχῶν βιομηχανίας. Καθ' ὃ μέτρον οἱ ἐπιστρεφόντες ἐμπλουτίζουν τὴν ἐλληνικὴν ἀγορὰν ἐργασίας με κατώτερα στελέχη, ἡ ἐκ νέου ἀπορρόφησις τῶν ἐπιστρεφόντων καθίσταται εὐκολώτερα καὶ τὸ ποσοστὸν ἐπιστροφῆς εἶναι δυνατόν αὐτομάτως νὰ αὐξάνεται.

Ὡς φαίνεται, τὰ μέτρα ἐθελουσίῳ ἐπαναπατριسمοῦ τὰ ὁποῖα προβλέπει τὸ σχέδιον πενταετοῦς προγράμματος 1966-70 ἐμπνέονται ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν προεκτεθέντων δεδομένων.

2. Μικρο-οικονομικὴ καὶ μικρο-κοινωνικὴ ἀποψις

Μέχρι σήμερον, ἡ στάσις τῶν ἐλληνικῶν ἐπιχειρήσεων ἐναντι τῶν ἐπιστρεφόντων ὑπῆρξε παθητικὴ. Οἱ ἐπιστρεφόντες μετανάστει, ἀγροτικῆς ἢ ἀστικῆς

προελεύσεως, ἐγένοντο δεκτοὶ ὥς καὶ οἱ λοιποὶ ὑποψήφιοι πρὸς ἐργασίαν, οἱ μὴ μεταναστεύσαντες. Ὁμῶς εἶναι βέβαιοι ὅτι αἱ ἰδιαίτεροι ἐπαγγελματικαὶ ἱκανότητες μικροῦ τμήματος τῶν ἐπιστρεφόντων ἐξετιμήθησαν, ὥστε ἡ προαγωγή των μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν νὰ εἶναι ταχεῖα. Ἐξ ἄλλου, πεπεισμένοι διὰ τὰ πλεονεκτήματα τῆς τελειοποιήσεως τῶν ἐργατῶν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ὥρισμένοι ἑλληνικαὶ ἐπιχειρήσεις ἐστεῖλαν ἀριθμὸν ἐργατῶν πρὸς ἐξάσκησιν εἰς δυτικὴν Εὐρώπην. Οὗτοι προητοιμάσθησαν ἐκμανθάνοντες τὴν ξένην γλῶσσαν πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς των, ἀλλ' εἰς τὸ ἐξωτερικόν ἡ ἐξάσκησις καὶ ἡ ἀμοιβὴ τὸν ἐρρυθμίσθη κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον ὥς καὶ ἡ τῶν μεταναστῶν.

Προσφάτως, μόνον, μερικαὶ ἐπιχειρήσεις ἤρχισαν νὰ υἱοθετοῦν ἐνεργὸν πολιτικὴν ἐναντὶ τῶν μεταναστῶν οἱ ὅποιοι δεικνύουν διάθεσιν ἐπιστροφῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὅπως αἱ ἐπιχειρήσεις τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, διὰ νὰ διευρύνουν τὴν ἀγορὰν τῶν ἐργασίας, ἐστρατολόγησαν ἐργάτας ἐκτὸς τῶν συνόρων τῆς χώρας των, κατ' ἀνάλογον τρόπον μερικαὶ νέαι ἑλληνικαὶ βιομηχανίαὶ ἀρχίζουν νὰ στρατολογήουν Ἑλληνας ἐγκατεστημένους πέραν τῶν συνόρων τῆς Ἑλλάδος. Οὗτω ἡ ἀγορὰ ἐργασίας εἰς Εὐρώπην ὑπερπερῆδ' αὐτοὺς ἐθνικοὺς φραγμούς.

Ἡ συμπεριφορὰ τῶν μεταναστῶν συμβάλλει εἰς τὴν προσωρινότητα τῆς πρὸς Εὐρώπην μεταναστεύσεως. Ἡ ἐκθεσις τῶν πορισμάτων τῆς παραύσης ἐρευνῆς μαρτυρεῖ περὶ τούτου. Καίτοι οἱ μεταναστεύοντες ἐκτιμῶν τὰ οἰκονομικὰ καὶ ἄλλα πλεονεκτήματα, τὰ ὁποῖα προσφέρει εἰς αὐτοὺς ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἐργασία εἰς τὸ ἐξωτερικόν, δὲν ἐγκαθίστανται ἐκεῖ μονίμως. Τοῦτο δὲ ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν ἀπέκτησαν εἰδίκευσιν ἢ ὄχι, ἂν λαμβάνουν ὑψηλὸν ἡμερομίσθιον, ἢ ἀκόμη ἂν εἶναι ἱκανοποιημένοι ἀπὸ τὴν ζωὴν των εἰς τὸ προηγούμενον κοινωνικὸν περιβάλλον μιᾶς ξένης χώρας, ὅπου ὑπάρχει πλήρης ἀπασχόλησις. Διὰ κάθε μετανάστην, διὰ κάθε κατηγορίαν μεταναστῶν ὑπάρχουν «λόγοι ποῦ ὁ Λόγος δὲν γνωρίζει», οἱ ὅποιοι ὁδηγοῦν εἰς τὸν δρόμον τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν γενέτειραν. Αὐτὸ δὲν ἀποκλείει τὴν ἐκ νέου μετανάστευσιν μέρους τῶν ἐπιστρεφόντων καὶ τὴν ἐκ νέου ἐπιστροφὴν των, ὥς συμβαίνει ἄλλωστε καὶ εἰς τὰς ἐσωτερικὰς μετακινήσεις τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ὄλων τῶν χωρῶν αἱ ὁποῖαι ἐφθασαν εἰς ὥρισμένην βαθμίδα ἀναπτύξεως.

Εἶναι βέβαιοι ὅτι ἡ σύγχρονος ἐνδοευρωπαϊκὴ μετανάστευσιν ἀποτελεῖ ἀνταλλαγὴν ἐργατικοῦ δυναμικοῦ καὶ ὄχι ὀριστικὴν ἐγκατάστασιν πληθυσμοῦ εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Διὰ τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον συνεργασίας μεταξὺ ἐργοδοτῶν καὶ ἀρχῶν τῶν χωρῶν ἀποστολῆς καὶ ὑποδοχῆς μεταναστῶν, ὥστε νὰ βελτιωθῇ αὕτη καὶ νὰ καταστῇ περισσότερον ὠφέλιμος ὄχι μόνον εἰς τὴν οἰκονομίαν τῶν ἐκβιομηχανισμένων χωρῶν ἀλλὰ, κυρίως, εἰς τὴν οἰκονομίαν τῶν ὑπὸ ἀνάπτυξιν χωρῶν.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

1. Οἱ Ἕλληνες ὑπῆκοι καὶ οἱ ὁμογενεῖς οἱ ἐγκατεστημένοι εἰς Αἴγυπτον πρὸ τῆς 1.1.1956 ἐρχόμενοι εἰς Ἑλλάδα ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἀσκήσουν τὸ ἐπάγγελμα τὸ ὁποῖον ἤσκουν εἰς Αἴγυπτον, ἐστὼ καὶ ἂν τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ «καταχωρημένα» ἐπάγγελα διὰ τοὺς ὑπολοίπους Ἕλληνας, δηλαδὴ ἐπάγγελα τῶν ὁποίων ἡ ἀσκήσις ὑπόκειται εἰς ἀριθμητικούς καὶ τοπικοὺς περιορισμούς καὶ προϋποθέτει ἀδείαν.

2. Ἐπίσης, διὰ τοὺς Ἕλληνας τῆς Αἴγυπτος (ὑπῆκοους καὶ ὁμογενεῖς) ἀναγνωρίζονται εἰς Ἑλλάδα, ὡς ἰσοδύναμοι με τοὺς Ἕλληνας, ξένοι τίτλοι σπουδῶν, στρατιωτικὴ ὑπηρεσία, ὑπηρεσία εἰς ξένα πλοῖα, ὁσάκις εἶναι ἀπαραίτητα διὰ τὴν ἀσκήσιν ἐπαγγέλματος ἢ τὴν ἀπόκτησιν δικαιώματος ἀσφαλιστικῆς (συνταξιοδοτικῆς, κτλ.) παροχῆς.

3. Καίτοι δὲ οἱ Ἕλληνες ἐξ Αἰγύπτου δὲν εἶναι ἀνάπηροι ἢ θύματα πολέμου, ἀναγνωρίζονται δι' αὐτοὺς καὶ χορηγοῦνται εὐεργετήματα χορηγούμενα εἰς ἀναπήρους ἢ θύματα πολέμου (π.χ. ἐκμετάλλευσιν περιττέρων, καφετειῶν, προτίμησις εἰς διορισμούς Δημοσίου, κτλ.).

4. Τὸν αὐτὸν ἐυεργετημάτων χαίρουν καὶ οἱ ἐκ Τουρκίας καὶ ὠρισμένων γειτονικῶν χωρῶν Ἕλληνες ὑπῆκοοι ἢ ὁμογενεῖς οἱ ὅποιοι ἀπηλλάχθησαν ἢ ἀπελευθερώθησαν ἢ ἐξανασκάζονται εἰς ἀναχώρησιν.

5. Εἰδικὴ ὑπηρεσία ἔχει συσταθῇ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Προεδρίας διὰ τὴν ὑπόδοχὴν τῶν ὡς ἀνω προσώπων, ἢ ὁποῖα ἔχει ὡς ἔργον: α) τὴν ἐφαρμογὴν παντὸς μέτρου προστασίας, β) τὴν παροχὴν οἰκονομικῆς βοηθείας, γ) τὴν ἐξεύρεσιν στέγης, ἐργασίας, ἱματισμοῦ, ἱατροφαρμακευτικῆς περιθάλψεως, κτλ.

6. Οἱ Βορειοηπειρωταὶ ἀπαλλάσσονται παντὸς τέλους ἐκδόσεως δελτίων ταυτότητος, ἀδείων παραμονῆς καὶ ἐργασίας. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς ἐκ Ρωσίας ὁμογενεῖς.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

Πίναξ 1. Ἀφίξεις καὶ ἀναχωρήσεις μεταναστῶν εἰς Δυτικὴν Γερμανίαν (εἰς χιλιάδας)

	1961	1962	1963	1964	1965
Συνολικὸς ἀριθμὸς ξένων ἐργατῶν κατὰ Σεπ/ριον	549,0	711,0	829,0	986,0	1.217,0
Ἀριθμὸς ἀφίξεων ἐξ ὧν : Ἑλληνες	360,5	396,6	377,5	442,3	
Ἀριθμὸς ἀναχωρήσεων ἐξ ὧν : Ἑλληνες	36,6	47,6	58,0	65,1	
	5,1	19,1	21,9	27,2	

Πηγή : Economic Survey for Europe in 1965, UN/ECE 1966.

Πίναξ 2. Ὑπολογισμὸς καθαρῶς μεταναστεύσεως ἐξ Ἑλλάδος

Ὑπερπόντιος	Εὐρωπαϊκὴ	Σύνολον
1946-1953	68.473	—
1954-1959	86.325	57.824
1960-1964/5	125.579	337.912
Σύνολον	280.377	395.736
Ἑλληνικὴ ἀπογραφή		23.887
Σύνολον ἐξελεθόντων ἐξ Ἑλλάδος		700.000
Μεσογειακαὶ χώρα μὴ εὐρωπαϊκαὶ (ἐκτίμησις)	(-) 25.736	
Εὐρωπαϊκὰ μετανάστευσις	370.000	
ἐπιστροφὰς 30%	110.000	
Καθαρὰ εὐρωπαϊκὴ μετανάστευσις	260.000	
Κατὰ τὸν ΟΗΕ, καθαρὰ εὐρωπαϊκὴ μετανάστευσις	225.000	

Πίναξ 3. Ξένοι εργάται εις δυτικήν Ευρώπην κατά τὸ 1965, εἰς χιλιάδας (ἐθνικαὶ στατιστικαὶ καὶ ἐκτιμήσεις ΟΗΕ)

Χῶραι ἀναχωρ.	Χῶραι ὑποδοχῆς				
	Αὐστρ.	Βέλγιον	Γαλλία	Γερμαν.	Λουξεμ.
Νότιος Εὐρώπη	31	135	822	954	20
Ἑλλάς	2	7	5	187	1
Γιουγκοσλαβία	19	..	20	65	..
Ἰσπανία	2	30	346	183	2
Ἱταλία	3	86	340	372	15
Πορτογαλία	..	1	103	14	1
Τουρκία	5	17	8	133	..
Δυτικὴ Εὐρώπη	20	100	210	185	18
Αὐστρία	—	..	2	60	..
Βέλγιον	..	—	40	6	4
Γαλλία	..	30	—	26	3
Γερμανία	3	8	32	—	7
Ὁλλανδία	..	20	7	60	1
Πολωνία	..	22	75	—	..
Βόρειαι χῶραι	..	1	2	7	..
Ἄλλαι	15	12	42	16	..
Βόρειος Ἀφρική	..	10	290	16	..
Ἄλλαι χῶραι	..	..	75	62	..
Γενικὸν σύνολον	75	250	1.400	1.217	40

	Ὁλλαν.	Σουηδ.	Ἑλβετ.	Ἦν.Βασ.	Σύνολον
Νότιος Εὐρώπη	34	13	595	100	2.830
Ἑλλάς	2	..	7	..	225
Γιουγκοσλαβία	2	5	4	..	125
Ἰσπανία	16	..	79	..	675
Ἱταλία	8	5	500	..	1.500
Πορτογαλία	1	..	1	..	125
Τουρκία	6	..	4	..	180
Δυτικὴ Εὐρώπη	40	140	180	600	1.500
Αὐστρία	1	4	32	..	105
Βέλγιον	20	..	..	..	75
Γαλλία	1	..	33	..	110
Γερμανία	8	17	88	..	200
Ὁλλανδία	—	..	..	..	100
Πολωνία	1	..	..	..	155
Βόρειαι χῶραι	..	98	..	..	120
Ἄλλαι	7	..	23	..	635
Βόρειος Ἀφρική	3	..	..	..	350
Ἄλλαι χῶραι	5	..	4	500	700
Γενικὸν σύνολον	83	155	780	1.200	5.380

Πηγή: Economic Survey for Europe in 1965, UN/ECE 1966.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

Σχέδιον ἐρωτηματολογίου συμπληρωθὲν ὑπὸ 10.000 μεταναστῶν ἐπισκεφθέντων τὴν Ἑλλάδα (Χριστούγεννα 1964)

Ἡμερομηνία Ἀμαξοστοιχία
Ὁνοματεπώνυμον σπουδαστοῦ διενεργούντος τὴν ἔρευναν

1. Πότε μετανάστευσε γιὰ πρώτη φορά;
2. Ἐπιστρέφεις γιὰ 1η, 2η, 3η φορά; (γράψε πόσες φορές)
3. Ἐπιστρέφεις γιὰ τίς γιορτές; (γράψε ΝΑΙ ἢ ΟΧΙ)
4. Ἐπιστρέφεις γιὰ νὰ μείνης ὁριστικά; (γράψε ΝΑΙ ἢ ΟΧΙ)
5. Ἄν ἐπιστρέφης μόνο γιὰ τίς γιορτές, πόσο καιρὸ λογαριάζεις νὰ μείνης ἀκόμη στὸ ἐξωτερικόν;
6. Ποὺ δουλεύεις τώρα στὸ ἐξωτερικόν; (ἐργοστάσιο, οἰκοδόμης, ἀνθρακωρυχεία, κτλ.)
7. Ἄν δουλεύς σὲ ἐργοστάσιο, γράψε τί παράγει.
8. Σὲ ποῖο τμήμα δουλεύεις; (τοῦ ἐργοστασίου, τῶν οἰκοδομῶν, τῶν ἀνθρακωρυχείων, κτλ.)

9. Τί δουλεῖα κάνεις ἐκεῖ; (νὰ τὴν περιγράψης, ὅταν εἶναι δύσκολος ὁ μονολεκτικός προσδιορισμός)
10. Τί δουλεῖα ἔκανες πρὶν πρωτοφύγῃς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα;
11. Θὰ ἤθελες νὰ γυρίσης νὰ ἐργασθῇς στὴν Ἑλλάδα;
12. Ἄν θὰ ἤθελες νὰ γυρίσης, τί δουλεῖα θὰ ἤθελες νὰ κάνης;
13. Θὰ δεχόσουν δουλεῖα σὲ ἐργοστάσιο;
14. Τί μεροκάματο θὰ ἤθελες νὰ παίρνης; Δρχ.
15. Ἄν δὲν θὰ δεχόσουν δουλεῖα σὲ ἐργοστάσιο, θὰ ἤθελες καμιά βοήθεια γιὰ νὰ προκύψῃς ἐπαγγελματικά στὴν Ἑλλάδα; Τί εἶδους βοήθεια;
16. Πόσα κερδοῖς τώρα στὸ ἐξωτερικόν;
τὴν ὥρα τὸ μήνα
(τοῦ κανον. ὥραριου) (χωρὶς ὑπερωρίες) (μὲ ὑπερωρίες)
17. ΟΝΟΜΑ ΕΠΩΝΥΜΟ ΗΛΙΚΙΑ (ἡμερομ. γεννήσεως)
18. Ποῦ μποροῦμε νὰ σοῦ γράψουμε στὴν Ἑλλάδα;
19. Ποῦ μποροῦμε νὰ σοῦ γράψουμε στὸ ἐξωτερικόν;

Πίναξ 1. Τόπος προελεύσεως τῶν μεταναστῶν

	Ἀρρενες %	Θήλεις %	Σύνολον %
Πρωτ. νομοῦ (άστοι) 1.532	20,9	606	28,8
Ἄλλοι εἰς τὸν νομόν (ἀγρόται) 5.678	77,5	1.445	68,8
Δὲν ἀπήντησαν 119	1,6	50	2,4
Σύνολον 7.329	100,0	2.101	100,0
Πολ. συγκρότημα Ἀθηνῶν 459		186	64,5
Πολ. συγκρότημα Θεσ/κης 324		153	47,7
Σύνολον 783		339	1.122

Πίναξ 2. Χῶραι ὑποδοχῆς μεταναστῶν

	Ἀρρενες %	Θήλεις %	Σύνολον %
Αὐστρία 14	0,2	2	0,1
Βέλγιον 16	0,2	5	0,2
Γαλλία 6	0,1	—	0,0
Γερμανία (Δυτικὴ) 6.869	93,7	2.012	95,8
Ἑλβετία 130	1,8	58	2,8
Ἠνωμένον Βασίλειον 2	0,0	2	0,1
Ὁλλανδία 70	0,9	1	0,0
Σουηδία 15	0,2	4	0,2
Ἄλλαι χῶραι 5	0,1	1	0,0
Δὲν ἀπήντησαν 202	2,8	16	0,8
Σύνολον 7.329	100,0	2.101	100,0

Πίναξ 3. Ἔτος μεταναστεύσεως

Ἔτος	Ἀρρενες %	Θήλεις %	Σύνολον %
1951	1	0,0	0
1952	2	0,0	1
1953	8	0,1	1
1954	10	0,2	0
1955	9	0,2	0
1956	27	0,3	0
1957	72	1,0	2
1958	20	0,2	1
1959	47	0,6	8
1960	483	6,6	89
1961	766	10,5	227
1962	1.429	19,5	478
1963	2.150	29,3	767
1964	2.217	30,3	493
Δὲν ἀπήντησαν 88	1,2	34	1,7
Σύνολον 7.329	100,0	2.101	100,0

Πίναξ 4α. Ὁριαία ἀμοιβή

Μάρκα*	Ἀρρενες	%	Θήλειες	%	Σύνολον	%
1,99	37	0,5	26	1,3	63	0,6
2 - 2,99	502	6,8	761	36,2	1.263	13,4
3 - 3,99	2.934	40,1	685	32,6	3.619	38,4
4 - 4,99	2.013	27,5	113	5,3	2.126	22,5
5 - 5,99	409	5,7	9	0,4	418	4,5
6 - 6,99	66	0,9	1	0,1	67	0,7
7 - 7,99	13	0,1	0	0,0	13	0,2
8 - 8,99	21	0,2	0	0,0	21	0,2
9 - 9,99	16	0,2	1	0,1	17	0,2
Δέν ἀπήντησαν	1.318	18,0	505	24,0	1.823	19,3
Σύνολον	7.329	100,0	2.101	100,0	9.430	100,0

Πίναξ 4β. Μηνιαία ἀμοιβή

60 - 299	51	0,7	88	4,0	139	1,5
300 - 699	3.634	49,5	1.675	80,0	5.309	56,3
700 - 1.099	2.633	36,0	64	3,0	2.697	28,5
1.100 - 1.499	111	1,5	0	0,0	111	1,2
1.500 - 1.899	11	0,1	0	0,0	11	0,1
1.900 καὶ ἄνω	4	0,0	0	0,0	4	0,0
* Ἄλλη ἀπάντησις	13	0,2	2	0,0	15	0,2
Δέν ἀπήντησαν	872	12,0	272	13,0	1.144	12,2
Σύνολον	7.329	100,0	2.101	100,0	9.430	100,0

Πίναξ 4γ. Μηνιαία ἀμοιβή
(μὲ ὑπερωρίες)

50 - 399	26	0,4	74	3,5	100	1,1
400 - 799	1.783	24,4	810	38,5	2.593	27,5
800 - 1.199	2.024	27,6	55	2,6	2.079	22,0
1.200 - 1.599	332	4,5	1	0,0	333	3,5
1.600 - 2.099	17	0,2	0	0,0	17	0,2
2.100 καὶ ἄνω	1	0,0	0	0,0	1	0,0
* Ἄλλη ἀπάντησις	52	0,7	9	0,4	61	0,7
Δέν ἀπήντησαν	3.094	42,2	1.152	55,0	4.246	45,0
Σύνολον	7.329	100,0	2.101	100,0	9.430	100,0

* Λι ἀμοιβαι εἰς νόμισμα ἄλλων χωρῶν μετετράπησαν εἰς γερμανικά μάρκα.

Πίναξ 5. Συχνότης ἐπισκέψεων εἰς Ἑλλάδα

Ἀριθμὸς ἐπισκέψεων	Ἀρρενες	%	Θήλειες	%	Σύνολον	%
1η	3.979	54,3	1.231	58,6	5.210	55,2
2α	1.942	26,5	541	25,7	2.483	26,3
3η	858	11,7	207	10,0	1.065	11,3
4η	303	4,1	48	2,3	351	3,7
5η	57	0,8	12	0,6	69	0,7
6η	24	0,3	5	0,2	29	0,3
7η καὶ ἄνω	13	0,2	3	0,1	16	0,3
* Ἄλλη ἀπάντησις	36	0,5	14	0,6	50	0,5
Δέν ἀπήντησαν	117	1,6	40	1,9	157	1,7
Σύνολον	7.329	100,0	2.101	100,0	9.430	100,0

Πίναξ 6. Ἐπιστροφή διὰ τὰς διακοπὰς καὶ ὀριστικὴ ἐπιστροφή

Ἐπιστροφή	Ἀρρενες	%	Θήλειες	%	Σύνολον	%
* Ὀριστικὴ	705	9,6	204	9,7	909	9,6
Διὰ τὰς διακοπὰς Χριστοῦ- γέννων 1964	6.060	82,7	1.760	83,8	7.820	83,0
* Ἀβέβαιος	382	5,2	103	4,9	485	5,1
* Ἄλλη ἀπάντησις	70	1,0	6	0,3	76	0,8
Δέν ἀπήντησαν	112	1,5	28	1,3	140	1,5
Σύνολον	7.329	100,0	2.101	100,0	9.430	100,0

Πίναξ 7. Προβλεπομένη διάκριμα παραμονῆς εἰς τὸ ἐξωτερικόν
(μετὰ τὰς διακοπὰς Χριστογέννων 1964)

	Ἀρρενες	%	Θήλειες	%	Σύνολον	%
Μονίμως	84	1,3	21	1,1	105	1,2
Δι' ὀρισμένον χρόνον	3.287	49,4	929	48,7	4.216	49,2
Μέχρι πραγμα- τοποιήσεως τοῦ σκοποῦ τοῦ	379	5,7	73	3,8	452	5,3
* Ἀγνωστον	2.390	35,9	778	40,8	3.168	37,0
* Ἄλλη ἀπάντησις	230	3,5	37	1,9	267	3,1
Δέν ἀπήντησαν	286	4,2	69	3,7	355	4,2
Σύνολον	6.656	100,0	1.907	100,0	8.563	100,0
Δι' ὀρισμένον χρόνον (ἀνάλ.)						
* Ἔτη						
1	962	29,3	266	28,6	1.228	29,1
2	1.073	32,6	297	32,0	1.370	32,5
3	467	14,2	167	18,0	634	15,0
4	178	5,4	57	6,2	235	5,5
5	344	10,5	94	10,1	438	10,4
6	38	1,2	3	0,3	41	1,0
7	13	0,4	2	0,2	15	0,4
8	11	0,3	7	0,7	18	0,5
9	3	0,1	1	0,1	4	0,1
10 καὶ πλέον	198	6,0	35	3,8	233	5,5
Σύνολον	3.287	100,0	929	100,0	4.216	100,0

Πίναξ 8. Ἐπιθυμία ἐπιστροφῆς δι' ἐργασίαν ἐν Ἑλλάδι

	Ἀρρενες	%	Θήλειες	%	Σύνολον	%
* Ἐπιθυμοῦν	5.944	81,1	1.731	82,4	7.675	81,4
Δέν ἐπιθυμοῦν	366	5,0	142	6,8	508	5,4
* Ἀβέβαιαι	553	7,5	132	6,3	685	7,3
* Ἄλλη ἀπάντησις	179	2,4	29	1,4	208	2,2
Δέν ἀπήντησαν	287	4,0	67	3,1	354	3,7
Σύνολον	7.329	100,0	2.101	100,0	9.430	100,0
* Ἀποδοχὴ ἐργα- σίας εἰς ἐργο- στάσιον	5.712	78,0	1.699	80,9	7.411	78,6
Μὴ ἀποδοχὴ	708	9,7	194	9,2	902	9,8
* Ἀποδοχὴ ὑπὸ δρῶν	307	4,2	76	3,6	383	4,0
* Ἄλλη ἀπάντησις	122	1,6	14	0,7	136	1,4
Δέν ἀπήντησαν	480	6,5	118	5,6	598	6,2
Σύνολον	7.329	100,0	2.101	100,0	9.430	100,0

Πίναξ 9. Ζητούμενον ήμερομίσθιον εν περιπτώσει επιστροφής

Ήμερομίσθιον	Άρρενες %	Θήλεις %	Σύνολον %
Μέχρι 49 δρχ.	5	13	18
50 - 59	24 0,4	130 7,7	154 2,0
60 - 69	41 0,7	217 13,0	258 3,3
70 - 79	114 1,8	191 11,4	305 3,9
80 - 89	452 7,4	356 21,2	808 10,3
90 - 99	179 2,9	42 2,5	221 2,8
100 - 109	31 0,5	3 0,0	34 0,0
110 - 119	8 0,1	0 0,0	8 0,0
120 - 129	829 13,5	71 4,2	900 11,5
130 - 139	32 0,5	2 0,0	34 0,0
140 - 149	182 3,0	5 0,2	187 2,4
150 - 159	30 0,5	1 0,0	31 0,0
160 - 169	102 1,7	6 0,3	108 1,4
170 - 179	13 0,2	0 0,0	13 0,0
180 - 189	1.219 19,8	91 5,4	1.310 16,8
190 - 199	6 0,1	0 0,0	6 0,0
200 - 209	91 1,5	15 0,9	106 1,3
210 - 219	58 0,9	3 0,0	61 0,0
220 - 229	143 2,3	11 0,7	154 1,9
230 - 239	26 0,4	3 0,0	29 0,0
240 - 249	530 8,6	37 2,2	567 7,3
250 - 259	87 1,4	6 0,4	93 1,2
260 - 269	96 1,6	2 0,1	98 1,2
270 - 279	23 0,4	1 0,0	24 0,0
280 - 289	60 1,0	2 0,1	62 0,8
290 - 299	38 0,6	6 0,3	44 0,6
300 και άνω	6.138 (92,6)	1.680 (93,7)	7.818 (93,0)
Άλλη άπάντησις	634	202	836
Δέν άπήντησαν	556	219	775
Σύνολον	7.328	2.101	9.429

Πίναξ 10. Άσκηθέν, άσκούμενον και προτιμώμενον επάγγελμα

Επάγγελμα	άσκηθέν *	άσκού-μενον*	επιθυ-μούν*
Έλευθέρια επαγγέλματα, τεχνικοί, διδάσκαλοι, κτλ.	22	11	31
Υπάλληλοι γραφείου	147	25	150
Πωληται	194	10	281
Γεωργοί, κτηνοτρόφοι, κτλ.	2.876	61	736
Μεταλλωρύχοι, λατόμοι, κτλ.	43	334	40
Άσχολούμενοι εις μεταφοράς	244	60	265
Τεχνίται και εργάται βιομηχανίας και βιοτεχνίας, μετά ή άνευ ειδικότητος ¹	4.236	8.508	3.177
Άσχολούμενοι εις την παροχήν υπηρεσιών	277	204	179
Άνεργοι και οικοκυραι	1.152	1	3
Διάφοροι	13	111	1
Άλλη άπάντησις	55	30	3.686
Δέν άπήντησαν	171	75	881 ²
Σύνολον	9.430	9.430	9.430

* άσκηθέν πρό της μεταναστεύσεως, άσκούμενον έν τώ έξωτερικώ, επιθυμούν μετά την επιστροφήν.

Πίναξ 10. (συνέχεια)

Επάγγελμα	άσκηθέν *	άσκού-μενον*	επιθυ-μούν*
Ποσοστά			
Έλευθέρια επαγγέλματα, τεχνικοί, διδάσκαλοι, κτλ.	0,2	0,1	0,3
Υπάλληλοι γραφείου	1,5	0,2	1,6
Πωληται	2,1	0,1	3,0
Γεωργοί, κτηνοτρόφοι, κτλ.	30,5	0,6	7,8
Μεταλλωρύχοι, λατόμοι, κτλ.	0,4	3,6	0,4
Άσχολούμενοι εις μεταφοράς	2,6	0,6	2,8
Τεχνίται και εργάται βιομηχανίας και βιοτεχνίας, μετά ή άνευ ειδικότητος ¹	45,0	90,3	33,7
Άσχολούμενοι εις την παροχήν υπηρεσιών	3,0	2,2	1,9
Άνεργοι και οικοκυραι	12,2	0,0	0,0
Διάφοροι	0,1	1,2	0,0
Άλλη άπάντησις	0,6	0,3	39,1 ³
Δέν άπήντησαν	1,8	0,8	9,4
Σύνολον	100,0	100,0	100,0

* άσκηθέν πρό της μεταναστεύσεως, άσκούμενον έν τώ έξωτερικώ, επιθυμούν μετά την επιστροφήν.

1. Περιλαμβάνει 1.002 οικοδόμους και 1.569 «εργάτας άνευ άλλου προσδιορισμού» (πρό της μεταναστεύσεως). 1.362 οικοδόμους και 1.107 «εργάτας άνευ άλλου προσδιορισμού» (εις Γερμανίαν). 640 οικοδόμους και 856 «εργάτας άνευ άλλου προσδιορισμού» (κατά την επιστροφήν εις Έλλάδα).

2. Περιλαμβάνει και τούς μη επιθυμούντας να επιστρέψουν εις την Έλλάδα.

3. Κατά τό μεγαλύτερον μέρος τά άτομα αύτης της κατηγορίας πρέπει να προστεθούν εις την κατηγορίαν «τεχνίται και εργάται βιομηχανίας και βιοτεχνίας, μετά ή άνευ ειδικότητος», διότι κατά τό πλείστον εδήλωσαν ότι προτιμούν «μιά δουλειά, όποια και να είναι».

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4

Πίναξ 1. Ένδεικτική στατιστική επιστρεφόντων μεναστών απογραφέντων εις βιομηχανία - μέλη του Συνδέσμου Έλλήνων Βιομηχάνων

Κλάδος δραστηριότητας	Άπογραφείσαι επιχειρήσεις	Επιστρεφόντες μενασται
20 Διατροφής μη συμπεριλαμβανομένων των ποτών	6	6
21 Ποτών	1	1
23 Υφαντουργίας	9	18
24 Υποδήσεως, ένδύσεως, κτλ.	1	1
25 Ξύλου, εκτός έπιπλαποιίας	1	2
27 Χάρτου και ειδών εκ χάρτου	3	12
30 Προϊόντων έξ έλαστικού και πλαστικών υλών	1	1
31 Χημείας	3	13
33 Προϊόντων εκ μη μεταλλικών ορυκτών	2	8
35 Μεταλλικών κατασκευών, εκτός μηχανών και υλικού μεταφορών	4	18
36 Κατασκευής μηχανών και εργαλείων εκτός μεταφορικών μέσων και ηλεκτρικών μηχανών	2	8
37 Κατασκευής ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών	5	29
39 Άλλαι βιομηχανίαι	1	1
Σύνολον	39	118